

2022-04

jaargang 53
nummer 4
mei 2022

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

Reisverslag
Jeruzalem

Chronologie
van de
Dageraad

Met het SCP
buiten
kerk en moskee

Asielzoekers
vragen
aandacht

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Voor- en achterkant: de Heilig Grafkerk in Jeruzalem;
foto's van Bart Collard

Sinds 1856

Atheïstisch-Humanistische Vereniging

De Vrije Gedachte

Uitnodiging voor de Algemene Jaarvergadering van de Vrijdenkersvereniging DE VRIJE GEDACHTE

**Op zaterdag 14 mei 2022 in CURSUS- EN VERGADERCENTRUM
DOMSTAD, Koningsbergerstraat 9, 3531 AJ Utrecht
Zaal open 9.30 uur, aanvang 10:00 uur**

De locatie is ca. 10 minuten lopen van het CS Utrecht; als u de sneltram neemt, stapt u uit op de halte Graadt van Roggenweg.

De Algemene Jaarvergadering is niet openbaar en alleen toegankelijk voor leden van de vereniging en genodigden met goedkeuring van het bestuur. **Wij verzoeken u om zich per e-mail aan te melden (zie onderaan).**

Agenda:

1. Opening door de voorzitter;
2. Ingekomen stukken en mededelingen;
3. Goedkeuren notulen jaarvergadering 6 november 2021;
4. Jaarverslag 2021;
5. Financieel verslag van de penningmeester over 2021;
6. Verslag van de kascontrolecommissie;
7. Benoeming nieuwe kascontrolecommissie;
8. Verslag overige permanente en tijdelijke commissies;
9. Begroting 2022;
10. Vaststellen contributie en abonnementsgeld voor 2023;
11. Voortgang fusietraject AV - DVG;
12. Bestuurswijzigingen;
13. Rondvraag en sluiting.

De jaarstukken en bijlagen staan op onze website www.devrijegedachte.nl

Leden die voor 1 mei hun contributie hebben voldaan zijn welkom op beide bijeenkomsten en hebben stemrecht op de AJV. Voor de bijeenkomsten, de lunch en de borrel wordt geen extra bijdrage gevraagd. U ontvangt nadere informatie over beide bijeenkomsten.

Helaas hebben (te) veel leden geen geldig e-mailadres. Die moeten als altijd een uitnodiging per brief krijgen, wat ons veel onnodig werk bezorgt. Uiteraard roepen wij u op om uw e-mailadres door te geven via ledenadministratie-@devrijegedachte.nl

Aansluitend is er een lunch om 12 uur; wij vervolgen om 13 uur met de Vrijdenkersdag.

U wordt verzocht zich aan te melden via ALV@devrijegedachte.nl en daarbij aan te geven:

- a. Deelneming aan de Algemene Jaarvergadering
- b. Deelneming aan de (gratis) lunch.

N.B. Voor de Vrijdenkersdag 's middags vragen wij een aparte aanmelding op een ander mailadres. **Zie ommezijde.**

De Vrije Gedachte

Vrijdenkersdag over woke

De Vrijdenkersdag 2022 staat in het teken van *woke*. Het thema is uiterst zichtbaar aanwezig in talk-shows, kranten en podcasts. Maar wat is woke? Waar komt het uit voort? Is woke een manier om progressieve ideeën, al dan niet humanistisch, door te voeren in onze maatschappij? Of bedreigt wokeness die maatschappij juist? Tijdens dit symposium wordt ingegaan op de kansen en bedreigingen die woke biedt. Oftewel, op de vraag of we het fenomeen moeten omarmen of bestrijden. Publicist Sujet Shams en de filosofen Floris van den Berg en Sebastien Valkenberg zullen hun visie op deze en andere woke-gerelateerde vragen met u delen. Criminoloog Bart Collard is uw dagvoorzitter. Uiteraard is er ook een netwerkgelegenheid tijdens de borrel achteraf. Aan het eind van deze middag bent u hopelijk wakker geworden omtrent woke.

In verband met de catering / borrel is aanmelding vereist via woke@devrijegedachte.nl

Voor leden is de toegang gratis. Niet-leden betalen € 15,- per pin aan de zaal (incl. borrel).

Datum: zaterdag 14 mei 2022

Locatie: Vergadercentrum Domstad, Koningsbergerstraat 9, 3531AJ Utrecht

Programma:

- 13.00 u.** Opening door voorzitter DVG (Stanley Bakker)
- 13.15** Introductie op het thema en uiteenzetting programma (Bart Collard)
- 13.40** Voordracht Floris van den Berg: *Woke Poisons Everything*
- 14.15** Pauze
- 14.25** Voordracht column Sujet Shams
- 14.40** Gesprek met Sujet Shams (Bart Collard)
- 15.30** Pauze
- 15.45** Gesprek met Sebastien Valkenberg (Floris van den Berg)
- 16.30** Afsluiting Vrijdenkersdag (Stanley Bakker)
- 16.40 – 17.40** Borrel

Sujet Shams (1991) heeft European Studies gestudeerd met een specialisatie in de politieke economie en geschiedenis van Europa. Ze is zzp'er en studeert momenteel Wijsbegeerte. Shams werd geboren in Afghanistan en is eerste-generatie-vluchteling. Schreef *Lijfschrik*.

Sebastien Valkenberg (1978) is filosoof, schrijft regelmatig voor onder meer *Trouw* en *Filosofie Magazine*. Won in 2006 de Immanuel Kant Essaywedstrijd. Schreef o.a. *Het laboratorium in je hoofd*, *Op denkles* en *Policor in de polder*.

Bart Collard (1988) heeft een master Opsporingscriminologie (NL) en een master Contraterrorisme (Israël) afgerond. Hij schrijft over ecohumanistische onderwerpen. Werkt aan de Universiteit Leiden aan een proefschrift over terrorisme en religie.

Floris van den Berg (1973) is milieufilosoof aan de Universiteit van Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, recent: *Wokabulary* en *Denken in het donker*.

De Vrijdenker

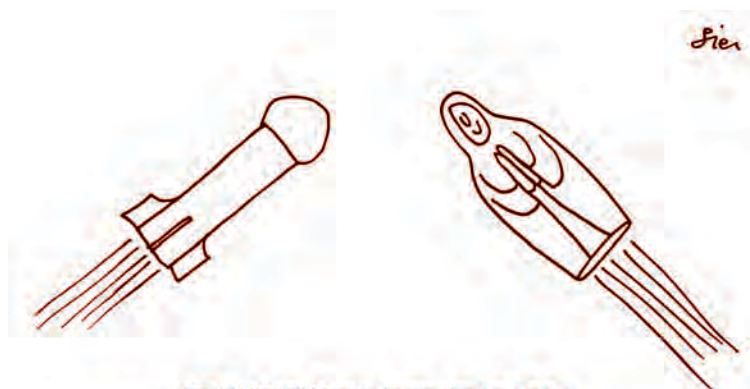
jaargang 53 • nummer 4 • mei 2022

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
Algemene Jaarvergadering en Vrijdenkersdag	<i>Bestuur</i>	(1/2)
Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie/Bestuur</i>	4
Chronologie van de Dageraad 1856 - 1906	<i>René van Elst</i>	5
Reactie op Riana Zandbergen	<i>Kees Ringeling</i>	14
Reisverslag Jeruzalem	<i>Bart Collard</i>	15
Asielzoekerswerkgroep	<i>Tomasz Radecki</i>	17
Met het SCP buiten kerk en moskee	<i>René van Elst</i>	18
Wat doet de paus nu?	<i>Anton van Hooff</i>	22
De Ramadan verdient geen respect	<i>Maarten Gorter</i>	23
Satan wijst een narcistische god op zijn gebreken	<i>Herman Reimes</i>	24
Pierre Teilhard de Chardin, een mystieke zoeker	<i>Anton van Hooff</i>	26
Is hij waarlijk opgestaan?	<i>Anton van Hooff</i>	27
Afscheidscollege Paul Cliteur	<i>René van Elst</i>	31
De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	32

Mededeling van het bestuur: de Anton Constandse Lezing met benoeming van de Vrijdenker Van Het Jaar zal plaatsvinden op zaterdag 18 juni. Zie de volgende Vrijdenker voor alle bijzonderheden.

De "SATAN 2" raket van Poetin en de "ONBEVLEKT HART MARIA" raket van paus Franciscus

(zie p. 22)

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jaap van Dijk – secretaris
Jacques Honkoop – penningmeester/vice-voorzitter
Leon Houtzager (a.i.)
Fabian van Langevelde

Postadres:

De Vrije Gedachte,
Postadres: Heetakker 59, 3762 AZ Soest
tel. 085 401 6874

E-mail: secretaris@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
Postadres: Heetakker 59, 3762 AZ Soest
tel. 085 401 6874

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie hieronder in het Colofon van dit blad.

Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: Vereniging DeVrijeGedachte
- Facebook-pagina: De Vrije Gedachte

Van Langevelde - Bakker - Houtzager - van Dijk - Honkoop

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – hoofdredacteur a.i. en eindredacteur
Maarten Gorter – coördinator
Anton van Hooff
Herman Reimes
Eelko de Vos

Opmaak:

Jaap van Dijk

Postadres:

De Vrije Gedachte,
Postadres: Heetakker 59, 3762 AZ Soest
tel. 085 401 6874

E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
Postadres: Heetakker 59, 3762 AZ Soest
tel. 085 401 6874

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar) met abonnement € 30,— p.j.
- Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod.

Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

Chronologie van De Dageraad, 1856-1906

door **René van Elst**

Het midden van de 19e eeuw kende veel onrust over geloofszaken. Het boek *De Dageraad 1856-1906* noemt: 1837: onlusten van de separatisten; 1827: onvrede met het Concordaat (waarbij het Concordaat tussen de paus en Napoleon van 1801 van toepassing werd voor de Noordelijke Nederlanden); 1853: herstel van de bischoppelijke hiërarchie en de daartegen gerichte protestantse aprilbeweging, het réveil van het calvinisme, daartegenover het modernisme (pogingen van theologen om het geloof te toetsen aan rede en wetenschap); de schoolstrijd voorafgaande aan de onderwijswet van 1857. Van vrijdenken was niet veel te bespeuren. Maar dan...

- 1848** ► De eerste Franse vrijdenkersvereniging wordt opgericht, la Société démocratique des libres-penseurs, met als voorzitter Jules Simon.
- 1851** ► De in 1849 opgerichte vrijmetselaarsloge "Post Nubila Lux" in Amsterdam maakt zich los van de Hoofdloge. Dr. Mozes Salomon Polak (1801-1874, letterkundige en historicus, deïst, spiritist) speelt hierbij een belangrijke rol. Polak geeft de correspondentie over het meningsverschil

met de hoofdloge weer in een boek van 1854, *Die Loge Post Nubila Lux und die Gross-Loge der Niederlanden* (te lezen in Google Play).

- 1852** ► Dr. Jacob Moleschott (Den Bosch 1822 – Rome 1893, arts/biochemicus) publiceert een spraakmakend materialistisch boek *Der Kreislauf des Lebens. Physiologische Antworten auf Liebig's Chemische Briefe*. (Mainz). Daarom mag hij in Heidelberg geen college meer geven. Moleschott wordt in 1861 hoogleraar in Turijn en wordt in 1876 tot senator van het koninkrijk Italië benoemd. (> 1889 en 1892).

- 1854** ► Het boek *Licht- en schaduwbeelden uit de binnenlanden van Java* door Dr. Franz Wilhelm Junghuhn (1809-1864) verschijnt. De schrijver is een Duitse arts, etnoloog, natuuronderzoeker en cartograaf in Nederlandse dienst, die zich in 1853 had aangesloten bij de loge "Post Nubila Lux" (> 1851). Junghuhn spreekt zich in het boek uit tegen missie en zending en poogt normen en waarden te funderen in de natuur buiten de grondslagen van het christendom. Dat hij de schrijver was, wordt

De Loge Post Nubila Lux bestaat nog steeds en komt bijeen in dit gebouw, Vondelstraat 39, te Amsterdam.

pas na zijn dood bekend. Het boek verschijnt in afleveringen, maar na de eerste durft de uitgever (Jacobus Hazenberg Czn. te Leiden) het onder protestantse druk niet verder aan; de vrijmetselaar Frans Christiaan Günt (1823-1855, drukker en uitgever te Amsterdam, vanaf 1863 voorzittend meester van Post Nubila Lux) neemt de uitgave over. Het boek beleeft tot 1883 zeven drukken. (De tekst is op het internet te vinden.) Een Duitse vertaling wordt in Duitsland en Oostenrijk meteen verboden. Günt schreef ook een geschiedenis van de genoemde loge (link zie 'Geraadpleegd').

1855 ► Het materialistische natuurwetenschappelijke boek *Kraft und Stoff* van Prof. Dr. Ludwig Friedrich Büchner (1824-1899) wordt uitgegeven in Frankfurt am Main. Zijn onderwijsbevoegdheid wordt daarom ingetrokken. (> 1877)

augustus 1855 "Een tiental vrienden", onder wie Günt, verbonden aan de genoemde vrijmetselaarsloge, wil de denkbeelden van Junghuhn in een periodiek verspreiden en geeft een door Junghuhn geschreven prospectus voor een maandblad uit (tegen christelijke dwalingen, voor natuurwetenschap, natuur als bron van waarheid). De tekst – die begint met "Een tiental vrienden..." – staat in *De Dageraad* 1856-1906 en in de 5^e en 6^e druk van *Licht- en schaduwbeelden*. Junghuhn zelf vertrekt in deze maand weer naar Indië.

1 oktober 1855 ► Eerste nummer van het tijdschrift 'De Dageraad'. Tot 1867 wordt het uitgegeven onder (financiële) verantwoordelijkheid van F.C. Günt (> 1854). Zijn naam is de enige die er in staat; hij krijgt een stroom van verachting over zijn hoofd van kant van de kerkelijken. Multatuli grapt later: "Die Günt staat zeer ongunstig bekend."

14 oktober 1855 ► De utopisch socialist/Saint-Simonist Goose Wijnand van der Voo (1806-1904) richt in Rotterdam de vereniging De Lichtstraal op met een twintigtal leden en (na enkele maanden) een gelijknamig tijdschrift. (> 1857)

4 oktober 1856 ► Oprichtingsbesluit vereniging 'De Dageraad'.

12 oktober 1856 ► Eerste openbare bijeenkomst van De Dageraad (als "Kerk der toekomst") te Amsterdam, met Rudolf Carel d'Ablaing van Giessenburg (1826-1904) als voorzitter. Secretaris: Mr. Willem Bernd Westermann, advocaat te Zaandam (ovl. 1871). Het is een gezelschap van deïsten, pantheïsten, atheïsten, materialisten, spinozisten; de vergadering wordt gehouden in lokaal "De Vereeniging", **Warmoesstraat 139, Amsterdam** (de "Vereeniging voor den Effectenhandel" exploiteert hier rond 1856 enkele zalen als sociëteit.) Vierenveertig leden treden toe. Günt (> 1854) is één van het 'tiental vrienden', alsook D'Ablaing; deze drijft onder de firmanaam R.C. Meijer een boekhandel en uitgeverij op de Vijgendam.

Twintig jaar lang is trouw vergaderd.

21 december 1856 ► De eerste statuten worden vastgesteld. Doelstellingen: "1. Het zoeken naar waar-

heid, geleid aan de hand van natuur en rede; en het verspreiden van de bevindingen, verkregen door dat zoeken. 2. Het bevorderen van onderlinge kennismaking en verbroedering onder geestverwanten. 3. Het praktisch medewerken tot het geluk der maatschappij."

Ongeveer een jaar later wordt daaraan toegevoegd dat alle staatkunde (dus politiek), niet rechtstreeks met het doel der vereniging verband houdend, wordt geweerd. Deze bepaling wordt op 14 juli 1861 weer geschrapt.

1857 ► De Lichtstraal (> 14 oktober 1855) gaat op in de Amsterdamse Dageraad.

maart 1857 ► De Dageraad wordt uit haar lokaal gezet en vergadert daarna in het Casino, in het Théâtre Français en diverse andere lokaliteiten. De huur wordt steeds snel opgezegd. ('Zaalafdrijving' noemen ze het.)

4 oktober 1857 ► Feestelijke vergadering ter viering van de eerste verjaardag.

1 januari 1858 ► Tot dit tijdstip neemt het blad "De Dageraad" de officiële mededelingen van de vereniging op. Dan geeft de voorzitter D'Ablaing, omdat het blad hoofdzakelijk op deïsten gericht is,

het breder georiënteerde blad "Het Verbond der Vrije Gedachte" uit als verenigingsorgaan. Tegelijk verschijnen "De Regtbank des Onderzoeks" (met bijbelkritiek e.d.) en het meer filosofische "De tijdgenoot op het gebied der Rede". Na een jaar stoppen deze uitgaven wegens geldgebrek. D'Abelaing bundelt de verschenen nummers in *Bliksemschicht der XIXe eeuw* (te lezen in Google Books).

1858 ► 100 leden.

9 augustus 1858 ► De eerste "Vrije Godsdienstige gemeente" in Nederland wordt gesticht met medewerking van de ijverigste leden van De Dageraad, geïnspireerd door de vrijdenkende vrijmetselaar en stichter van het Duits-Katholicisme Johannes Ronge (1813-1887).

1859 ► Het boek *On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life* van Charles Darwin (1809-1882) wordt uitgegeven in Londen. De aandacht voor Darwin en 'de ontwikkeling van den mensch' komt in De Dageraad langzaam op gang.

1860 ► D'Abelaing raakt bevriend met Multatuli en treedt vanaf 1862 op als zijn uitgever en ook een tijdlang als zijn secretaris. Multatuli woont ook enige tijd bij hem in.

1860 en verder ► Atheïsme en materialisme worden steeds meer gemeengoed in de vereniging. Tevens toenemende maatschappelijke betrokkenheid en aandacht voor sociale problemen, bijvoorbeeld dat de Armenwet de mensen van de kerken afhankelijk laat zijn. Steeds meer werklieden in de vereniging. Evert Hendrik Hartman (1811-1873, loodgieter en koffiehuisheer), stichter van de Maatschappij voor den Werkenden Stand, spreekt meermalen voor De Dageraad. Veel mensen die belangrijk zullen worden in de arbeidersbeweging bewegen zich langere of kortere tijd in Dageraad-kringen.

1860-1864 ► D'Abelaing publiceert het atheïstische, materialistische en vroeg-communistische "*Testament*" van de Franse dorpspastoor Jean Meslier (1664-1729) in drie Franstalige delen.

april 1861 ► Het tijdschrift *De Dageraad* plaatst Multatuli's spraakmakende gedicht "Gebed van den onwetende".

1863 ► Het geruchtmakende boek *La Vie de Jésus* van Ernest Rénan verschijnt. Het wordt in De Dageraad besproken.

1863 ► De meerderheid van de leden van de loge en De Dageraad is overgegaan tot het materialisme, dat veelal tot atheïsme of agnosticisme zou leiden. (Aldus Ten Bokkel in DV 2004-10)

1863 ► Adres aan de Tweede Kamer wegens uitsluiting van Israëlieten.

1863 ► Oprichting in Brussel van La Libre-Pensée, een vereniging voor de emancipatie van het geweten door middel van onderzoek en voor organisatie van burgerlijke begrafenissen.

24 april 1864 ► Dr. Franz Junghuhn (> 1854) overlijdt te Lembang op West-Java.

1864 ► Multatuli's nicht Sietske Abrahamsz (1842-1912), nog minderjarig, wordt het eerste vrouwelijke lid. Zij stond model voor Fancy in de *Minnebrieven*. Zij houdt een lezing over vrouwen-emancipatie.

1865 ► Adres aan de Tweede Kamer voor afschaffing van de doodstraf.

1865 ► Adhesiebetuiging aan Allard Pierson bij zijn aftreden als predikant.

25 juni 1865 ► In 1865 verlaat D'Abelaing de vereniging. Hendrik Hendricus Huisman (1821-1873, voormalig catechiseermeester en vrijmetselaar, militant antiklerikaal) wordt bezielend voorzitter tot zijn dood. Hij was eerst vanaf 1859 secretaris. Correspondeert met Multatuli. In 1869 gaan zijn inboedel en archief bij een brand verloren.

1866 ► **Charles Bradlaugh** (1833-1891), een Engelse advocaat, politicus, politieke activist en atheïst, wordt voorzitter van de in 1852 opgerichte National Secular Society.

4 oktober 1866 ► Ter gelegenheid van het tienjarig bestaan geeft de vereniging een Manifest aan het Nederlandsche Volk uit, ondertekend door H. H. Huisman, President en J. W. Kempff, Secretaris. "...van welke richting gij ook zijn moogt: Jood of Christen, deïst, pantheïst of atheïst, komt en bezoekt hare vergaderingen." Vermeld wordt onder meer dat Multatuli in 1864 en 1865 in totaal negen redevoeringen voor De Dageraad heeft gehouden.

oktober 1866 ► Kleermaker Hendrik Gerhard wordt lid. (> 1869)

1867 en verder ► F.C. Günt - die in 1867 uit geldgebrek stopt met 'De Dageraad' - houdt vele voordrachten; is inmiddels geheel atheïst.

1867 ► Adres aan de Tweede Kamer met verzoek om onderwijs zonder godsdienstles mogelijk te maken.

1867 ► Scheuring in De Dageraad. Persoonlijke antipathieën spelen een rol. Dertien deïstische leden o.l.v. H.S. von Staedel (oud-onderwijzer uit Ned.-Indië) scheiden zich af en stichten de sociaal-activistische "De Humaniteit", waarvan de spinozist Dr. Johannes van Vloten (1818-1883) erevoorzitter wordt; deze theoloog had zich door historisch-kritische bijbelstudie van het geloof afgekeerd. De belangrijkste voorzitter wordt Hartog Isaac Berlin (1791-1872, socialist, vrijmetelaar, pantheïst). De Dageraad lijdt hierna een kwijnend bestaan. De Humaniteit trouwens ook, tot 1878.

1868 ► Geen tijdschrift (> 1867 en verder).

4 december 1868 ► Secretaris L.A.J. Kettman (toneelregisseur en -schrijver), gewaardeerd als notulist, bekritiseert het bestuur. De vergadering houdt het bestuur overeind; Kettman vertrekt, ook als lid.

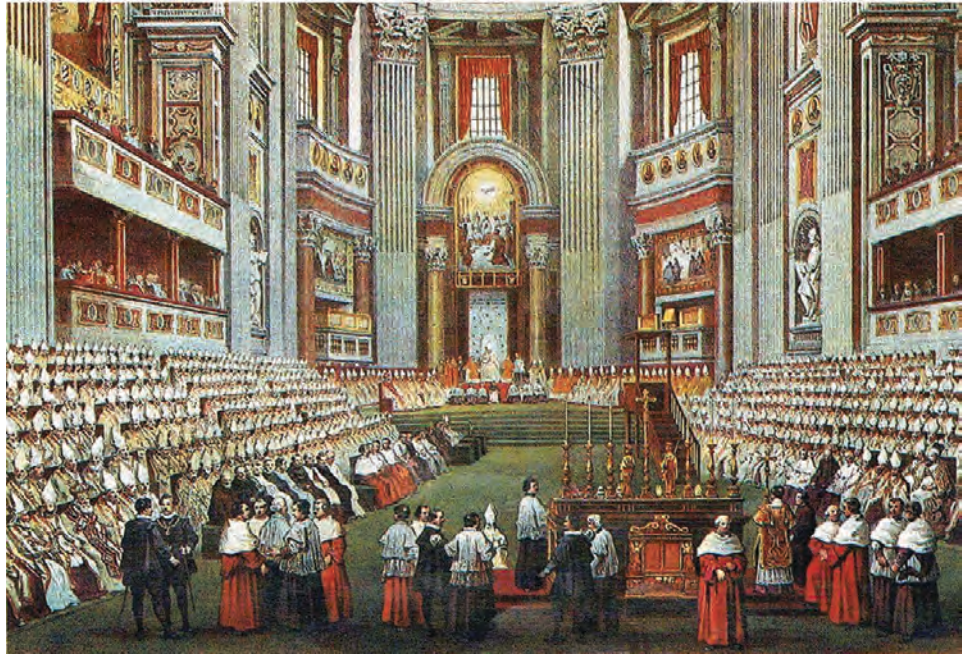
februari 1869 ► Maandblad "De Dageraad" als 'orgaan der Vereeniging', tot begin 1871. Nog enkele andere blaadjes met een kort leven zien het licht (zie *De Dageraad 1856-1906* p. 23)

1869 ► Hendrik Gerhard (1829-1886, kleermaker, vader van het socialisme in Nederland genoemd, vader van A.H. Gerhard) zet in een aantal lezingen zijn materialistische maatschappijvisie uiteen: tegen eigendomsrecht en voor werkverenigingen in plaats van particuliere ondernemingen. (> 30 augustus 1869.)

1869 ► Mislukt Anticoncilie in Napels, gericht tegen het **pauselijke onfeilbaarheidsconcilie van 1868-1870** dat rationalisme, secularisme, liberalisme, naturalisme, modernisme, materialisme en pantheïsme veroordeelt. Het initiatief van de politicus Giuseppe Ricciardi wordt ondersteund door o.m. Giuseppe Garibaldi. Het Anticoncilie begint op 9 december in het San Ferdinando Theater. Tientallen binnen- en buitenlandse verenigingen plus ongebonden personen nemen deel. Geen Nederlandse afgevaardigde, wegens geldgebrek. Op de tweede dag wordt er door de overheid een eind aan gemaakt omdat in de zaal "Vive la France républicaine" was geroepen.

30 augustus 1869 ► Bijna uitsluitend dageraadsmannen, onder wie H.H. Huisman en H. Gerhard, stichten de Nederlandse sectie van de Internationale.

12 september 1869 ► H.H. Huisman (> 25 juni 1865) zit een congres voor tot stichting van een Neder-

landse Vrijdenkersbond. Hoewel meer dan tweehonderd mensen aanwezig zijn en er nog twee bijeenkomsten volgen, wordt het met deze bond niets.

1870 ► Onenigheid over financiën (vooral voor het tijdschrift) en contributie.

1871 ► Günt wordt beschuldigd van ondemocratisch optreden nadat hij geen financiële verantwoording aflegt; hij wil geen voordrachten meer houden.

1871-1879 ► Geen tijdschrift. Wel wordt van 1870 tot 1872 "De Toekomst" (Den Haag), met redacteurs Günt en Westermann, beschouwd als officieus orgaan.

4 mei 1873 ► Zeventien dageraadsmannen proberen na de dood van H.H. Huisman en na 2 jaar 'winterslaap' de vereniging weer op gang te brengen; deze heet tot 1876 "Het Vrije Onderzoek". Het lid Pieter Coenraad Frederik Frowein (1854-1917, chemicus, leraar, drankbestrijder en strijder voor algemeen kiesrecht) houdt er nog wat leven in. Hij zou later De Dageraad vertegenwoordigen op diverse internationale vrijdenkerscongressen. Voorzitter van 1873 tot vermoedelijk 1879 is W.J. Scheurleer. Een streven is om de openbare school strikt neutraal te maken.

1874-1887 ► Vrijdenker Derk Roelof Mansholt (1842-1921, boer en politicus, grootvader van Sicco) voert een vriendschappelijke correspondentie met Multatuli.

1875 ► Het Vrije Onderzoek (> 4 mei 1873) publiceert samen met De Humaniteit (> 1867) een Manifest dat 'alle geloofsvrijen in Nederland' oproept de handen ineen te slaan voor scheiding van kerk en staat, armenzorg door de overheid in plaats van de kerken en leerplicht voor lager onderwijs.

1875 ► F.C. Günt houdt een serie van vijf lezingen over het Darwinisme.

5 maart 1876 ► In een vergadering van zeven leden wordt de naam De Dageraad hersteld. Om belang-

stelling voor een nieuw blad te wekken wordt besloten het 20-jarig bestaan te vieren.

8 oktober 1876 ► Viering van het 20-jarig bestaan in een openbare vergadering samen met De Humaniteit; D'Ablaing houdt de feestrede en zit voor, hoewel hij al 10 jaar uit de vereniging is. Het feest gaat uiteindelijk de mist in door een twist over op het programma van De Dageraad brengen van algemeen stemrecht.

5 augustus 1877 ► Een commissie, waarin Frowein, wordt aangewezen om buiten de vereniging om een maandblad uit te brengen. Daartoe verbindt men zich met D'Ablaing. E.e.a. leidt tot een vergadering van aandeelhouders, die uiteindelijk samensmelt met de vereniging. (> 26 januari 1879.)

1877 ► Uitgave door De Dageraad van een vertaling van *Kraft und Stoff* (1855) van **Ludwig Friedrich Büchner**. Deze staat daarin vermeld als erelid. Hij wordt als de vader van de verkondiging van het atheïsme in Duitsland beschouwd. (> 1881)

1878 ► De Humaniteit (5 leden) gaat op in De Dageraad (11 leden).

26 januari 1879-1884 ► Tweede bloeiperiode van De Dageraad, in feite als een nieuwe vereniging met nieuwe statuten. Alleen D'Ablaing en Frowein (Frowein als voorzitter van 1879 tot 1882 en van 1884 tot 1888) zijn er nog bij betrokken.

oktober 1879 ► Het tijdschrift De Dageraad herleeft succesvol als derde serie tot 1898 (daarna verder als "De Vrije Gedachte"). Voorbereid buiten de organisatie om door o.a. Frowein en D'Ablaing. D'Ablaing en J.H. Christiaanse nemen de tekorten voor hun rekening. J.G. ten Bokkel (> 1888-1897) werkt er aan mee.

1880 en verder: Materialisme en atheïsme vormen vanaf de jaren 80 de hoofdrichting binnen de beweging; ze maken deel uit van de antitheologie, de strijd met de kerken.

augustus 1880 ► Internationaal Vrijdenkers-Congres te Brussel. Thema's: de vrijheid van de wil en ethiek op een rationele niet-godsdiensstige basis. Voor Nederland waren aanwezig D'Ablaing, Frowein, Hartogh Heys en ook Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919); deze was dat jaar lid van

De Dageraad geworden en is tot 1884 (> aldaar) actief in de vereniging, vanaf 1882 als bestuurslid; hij had in 1879 zijn ambt als predikant neergelegd. D'Ablaing en Frowein komen in het bestuur van de internationale bond, die daar opgericht wordt, een vrijdenkers-internationale die later de naam World Union of Freethinkers krijgt. Belangrijke (buitenlandse) betrokkenen: Wilhelm Liebknecht, Jacob Moleschott, César de Paepe (Belgische vrijdenker, schreef over positivisme in 'De Dageraad') en Herbert Spencer.

1881 ► Ludwig Büchner (> 1855 en 1877) is voorzitter van de eerste 'Deutsche Freidenkerbund'. In de Weimarer Republik zou de bond meer dan 600.000 leden tellen.

juni 1881 ► 276 leden.

25-27 september 1881 ► Internationaal Vrijdenkers-Congres in Londen met D'Ablaing en Frowein en anderen als afgevaardigden.

2 november 1881 ► Oprichting van de ideologisch met het vrijdenken verwante Nieuw-Malthusiaanse Bond op initiatief van C.V. Gerritsen (> 11 juni 1882). Tegen overbevolking, voor geboortenbeperking/anticonceptie. Ook voor rasverbetering. Jan Rutgers (1850-1924, anarchistisch arts en vrijdenker) was tot 1919 voorzitter van de Bond. Vernieuwd als NVSH na de oorlog.

15 oktober 1881 ► Adres aan de Tweede Kamer inzake de eedskwestie (alleen Doopsgezinden kunnen volstaan met het afleggen van een belofte in plaats van een eed). C.V. Gerritsen (> 11 juni 1882) dient daarover in 1895 een initiatiefwet in.

1882 ► Multatuli (> 19 februari 1887) wordt erelid van De Dageraad.

11 juni 1882 ► Na veel onenigheid wordt een beslissing genomen over ballotage; D'Ablaing verlaat met tientallen anderen de vereniging en sticht op 1 jan. 1883 een nieuw blad "Recht door Zee" (loopt tot 1884). Voorzitter van De Dageraad wordt (tot 1884) Hermanus Hartogh Heijs van Zouteveen (1841-1891, wis- en natuurkundige en zoöloog, vertaalt en correspondeert met Darwin). (Voorbehoud: zijn voorzitterschap wordt vermeld in het BWSA, maar niet in *God noch autoriteit*. Was volgens *Gidsen en Genieën* bestuurslid van 1881-1883). Penningmeester wordt Carel Victor Gerritsen (1850-1905, politicus, mede-oprichter van de Nieuw-Malthusiaanse Bond, vrijmetselaar, onderhoudt contact met Multatuli (> 19 februari 1887), raakte in Engeland onder de indruk van Charles Bradlaugh (> 1866), trouwt met Aletta Jacobs).

1 juli 1882 ► Volgens *De Dageraad* 1856-1906 (p. 39) 239 leden, volgens *God noch Autoriteit* (p. 41) zijn er in dit jaar 357 leden.

9 juli 1882 ► Secretaris Dr. Hendrik Clemens Muller (1855-1927, classicus, sinds 1880 actief in De Dageraad) brengt het eerste uitvoerige jaarverslag uit. In dit jaar zijn er uiteindelijk niet minder dan 15 bestuursleden.

1882 ► P.C.F. Frowein, H. Hartogh Heijs van Zouteveen en H.C. Muller vertegenwoordigen Nederland op het internationale vrijdenkerscongres in Parijs.

januari 1883 ► D'Ablaing laat voor korte tijd de vereniging De Humaniteit herleven.

14 maart 1883 ► Overlijden van Karl Marx; **Ferdinand Domela Nieuwenhuis** schrijft een in memoriam voor het tijdschrift De Dageraad.

1883 ► Adres aan de Tweede Kamer inzake kindarbeid (> 1900).

31 aug. – 2 sept. 1883 ► Internationaal congres van vrijdenkers in Frascati te Amsterdam, met H.C. Muller (> 9 juli 1882) als secretaris. Er zijn dan vier verenigingen in ons land: De Dageraad, Humaniteit, de Vereniging ter bevordering van de Vrije Gedachte in Den Haag, opgericht in 1882 met Domela Nieuwenhuis als voorzitter en Het Vrije Woord te Rotterdam, opgericht in 1881 met Willem Frederik Meng (1843-1915, ex-dominee van het Rotterdamse 'Duitsche Kerkje', liet zich bij de gemeente inschrijven met 'beroep: predikant' en 'geloof: geen'), G.W. van der Voo (> 14 oktober 1855) en J. Hobbel (> 1883) in het bestuur - deze vereniging bestond tot 1889. Het uit-

voerigste verslag van het congres is van D'Ablaing, die uitgenodigd was als redacteur van "Recht door Zee" (waar het verslag in verschenen is) en als bestuurslid van de heropgerichte "Humaniteit". Voorzitter van de feestcommissie is Sicco Ernst Willem Roorda van Eysinga (1825-1887, publicist en vrijdenker). Tijdens het congres wordt de scheiding der geesten waarover de volgende paragrafen gaan al zichtbaar. Belangrijke deelnemers: Ludwig Büchner, Charles Bradlaugh (beiden spreken over de positie van de vrouw), Annie Besant, Dr. César de Paepe en Eduard Anseele.

1883 ► In deze tijd neemt de spanning tussen de liberale en socialistische elementen in de vereniging toe. De antisocialist Jan Hobbel (1857-1931, onderwijzer, journalist), schrijft een brochure *Socialistisch Onverstand* (100 pagina's) waaruit weinig kennis van zaken spreekt en die één grote aanval is op Domela Nieuwenhuis (over wie ook in het voorwoord van Dr. H.J. Betz weinig goeds wordt gezegd); de brochure wordt uitbundig geprezen door bestuurslid Elise Adelaïde Haighton (1841-1911, feministe en vrijdenkster); Domela Nieuwenhuis bedankt daarom voor zijn bestuurslidmaatschap.

1883 ► Adrien Henri Gerhard (1858-1948, zoon van H. Gerhard (> 1869), onderwijzer/schoolhoofd, "de rode bovenmeester", later politicus, agnost) wordt lid van De Dageraad.

2 februari 1884 ► Jan Antoon Fortuyn (1855-1940, socialist en vrijdenker) wordt, in afwijking van de bestuursaanbeveling, als nieuw bestuurslid benoemd. Het bestuur neemt collectief ontslag.

10 februari 1884 ► In een bijeenkomst van ruim 150 personen krijgt het bestuur zijn zin door de aanneming van een motie waarin staat dat de beginselen van de vrije gedachte geheel afgescheiden zijn van die van het wetenschappelijk socialisme. Hierop stappen de (radicale) socialisten Domela Nieuwenhuis en Muller en kort daarna ook Fortuyn, uit de vereniging. A.H. Gerhard blijft, omdat hij meent een stuwkracht ten goede te kunnen zijn.

1884 ► Een in 1883 ingestelde commissie meldt niet geslaagd te zijn in het vormen van plaatselijke afdelingen. Van juli 1884 tot juli 1889 daalt het ledenaantal van 500 naar 329.

1884 ► Internationaal vrijdenkerscongres in Antwerpen.

1884 ► Ernst Haeckel (1834-1919, Duits zoöloog en filosoof, hoogleraar te Jena) wordt erelid van De Dageraad. De apostel van het Darwinisme in Duitsland. Schreef dikwijls in 'De Dageraad'.

juli 1885 en juli 1886 ► A.H. Gerhard (> 1883) doet mislukte pogingen om in art. 1 van de statuten de behartiging van sociale belangen als plicht van de vereniging te laten opnemen. Toch ging de belangstelling, ook in het blad, vaak uit naar sociaal-economische kwesties.

1886 ► Hobbel en Hartogh Heys bedanken voor het bestuurslidmaatschap wegens naturalistische stukjes in het tijdschrift.

19 februari 1887 ► Overlijden van Eduard Douwes Dekker (*1820, bekend als Multatuli). Sinds 1882 erelid van De Dageraad (kreeg toen ook een gouden pen met inscriptie). Hk. de Vries (> 1889-1906) schrijft 'Aan de nagedachtenis van Eduard Douwes Dekker' in *De Dageraad* van 15 maart 1887, p. 46-59.

1887 ► De loge 'Post Nubila Lux' wordt alsnog in de reguliere vrijmetselarij opgenomen.

1887 en later ► Diverse plaatselijke afdelingen worden opgericht (de eerste in Haarlem) en weer opgeheven. In geen van de jaren zijn er meer dan elf tegelijk. De afdelingen die er zijn hebben meerwaarde als contactpunt voor socialisten, terwijl de socialistische beweging in deze jaren zeer moeilijke omstandigheden verkeert en de betrokkenen vaak niet voor hun standpunt uit durven komen.

1887 ► Internationaal vrijdenkerscongres in Londen.

27 augustus 1887 ► Nadat het onderwerp vaker was besproken en een mislukte

poging was gedaan, wordt op voorstel van L.A. Beausar (koopman en fabrikant te Amsterdam) een commissie benoemd ter voorbereiding van een ondersteuningsfonds voor geestverwanten en hun kinderen. In november presenteert de commissie een ontwerp-reglement.

12 september 1887 ► Oprichting van begrafenisfonds van de Sociaal-Democratische Bond. Zie verder 1901.

22 juli 1888 ► Het reglement van het ondersteuningsfonds wordt vastgesteld; ook niet-leden kunnen er aan bijdragen.

1888 ► Het maandblad heeft in juli nog geen 300 abonnees.

1888-1897 ► Derde bloeiperiode van *De Dageraad*. Voor het maandblad wordt een nieuwe redactie van vijf leden aangesteld, onder wie Jan Gerhard ten Bokkel (1856-1932, vrijdenker en geldschietster van de sociaal-democratie, maakte carrière bij Kadaster en Belastingdienst) en **A.H. Gerhard** (>1883).

1888 ► Brochure *Tegenstrijdigheden in den Bijbel* (10.000 stuks).

1888 ► Meer bemoeienis met sociale vraagstukken, maar zonder veel effect (*De Dageraad* 1856-1906 p. 37). Aan sociaal bewogen meetings, o.a. over landnationalisatie en leerplicht, wordt meegedaan; adressen worden aan de wetgever gericht, o.a. over de Schoolwet en de eedskwestie. De vereniging heeft in deze jaren echter vooral betekenis als uitgeefster van het tijdschrift en van boeken en brochures.

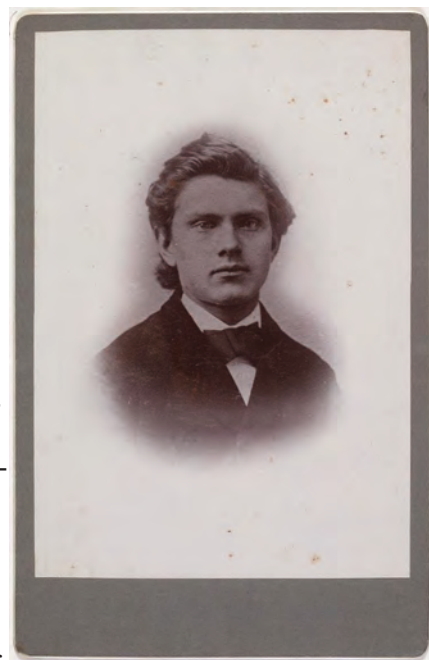
1889 ► Nog maar 124 leden.

1889 ► Domela Nieuwenhuis werkt weer mee aan het blad *De Dageraad*. Naar aanleiding van het optreden van een minister die het atheïsme onwetenschappelijk, gevaarlijk en onzedelijk noemde, geeft de afdeling Amsterdam in de jaren '90 drie brochures uit, aanvankelijk anoniem, maar van Domela's hand (bevestigd in zijn boek *Van christen tot anarchist*, zonder vermelding van jaartallen): *Is het Atheïsme Onwetenschappelijk?*, *Is het Atheïsme Gevaarlijk?* en *Is het Atheïsme Onzedelijk?* Deze vragen behandelt Domela ook in zijn *Handboek van den Vrijdenker* (1922).

1889-1906 ► Dr. Hk. (Hendrik) de Vries is voorzitter (ovl. 1907, was arts, bevriend met Multatuli).

9 juni 1889 ► Onthulling van een controversieel **monument voor Giordano Bruno te Rome**; Jacob Moleschott (> 1852 en 1892) is nauw hierbij betrokken. De paus zou de hele dag op zijn knieën hebben zitten bidden. De Dageraad stuurt een gelukstelegram en geeft de gehouden redevoeringen en een levensbeschrijving van Bruno als brochures uit (zie DV 2020-04 en -06).

16 november 1890 ► De band tussen het Ondersteuningsfonds en de vereniging wordt losser gemaakt; het wordt omgedoopt tot Nederlandsch Vrijdenkersfonds. Koninklijke goedkeuring wordt verkregen op **25 sept. 1891**. Bedoeld voor voor bij-

stand aan hulpbehoevende vrijdenkers en hun nagelaten betrekkingen.

- 1890** ► Nog een bestseller: de brochure *Dominee, Pastoor of Rabbi?* (47.000 stuks, anoniem, maar vrijwel zeker geschreven door J.G. ten Bokkel (> 1888-1997)). Er verschijnen tal van tegenbrochures.
- 1891** ► Gestart wordt met de oprichting van de afdeling Amsterdam. Het bestuur daarvan komt in handen van vrije socialisten, d.w.z. Anarchisten. Dat incasseert in 1894 ten onrechte de contributie van alle Amsterdamse Dageraadsleden. En er zijn meer geschilpunten.
- 1892** ► Prof. Jacob Moleschott (> 1852 en 9 juni 1889) wordt tot erelid van de vereniging benoemd.
- 1892** ► Uitgave van een boek *Ter gedachtenis aan Multatuli*. Het bevat teksten van o.m. Van der Voo en brieven van Multatuli aan Dageradianen.
- 1893** ► Uitgave van een boek van P.D. Chantepie de la Saussaye, *Over zekerheid en twijfel*, 117 pagina's, De Dageraad, Amsterdam.
- 1893** ► De energieke Rotterdamse afdeling geeft – met een door de algemene vergadering van 30 oktober 1892 toegekende subsidie – het blad "De Vrijdenker" uit (> 1 juli 1899-1919).
- 1894** ► De redactie van het tijdschrift "De Dageraad" wordt geheel vernieuwd, met o.a. Koenraad Oege Meinsma (1865-1929, met als pseudoniem J. van den Ende), J.G. ten Bokkel en A.H. Gerhard. Al gauw is er echter twijfel over de noodzaak om door te gaan met antichristelijke propaganda. (> 1896)
- 1895** ► J.G. ten Bokkel treedt af als secretaris van De Dageraad, het jaar daarop stopt hij ook met zijn redacteurschap van het tijdschrift. Hij is het niet eens met een statutenwijziging. Wel blijft hij financiële steun geven. De statutenwijzigingen van deze tijd hebben te maken met verschillen van inzicht over de verhouding tussen de vereniging, die vooral beheerst wordt door de Amsterdamse leden, en de afdelingen.
- 1896** ► Oprichting van De Weezenkas in de vergaderingen van 16 en 23 februari; de kas werd geacht te zijn begonnen op 1 januari 1895. Het was een verzekering ter voorkoming van een opvoeding met geloofsdogma. Het plan hiertoe was opgekomen na een artikel in *De Dageraad* '91/'92 over een vrijdenkersweeshuis te Cempuis (Fr.). Ook gaf de vereniging in 1892 een boek *De school der toekomst: de opvoeding in het weeshuis Prévost te Cempuis in het departement Oise (Frankrijk)* uit, geschreven door Alexis Sluys (1849-1936, een Belgische pedagoog). Drie afgevaardigden kwamen in 1894 enthousiast terug van een bezoek aan Cempuis. In 1895 kwam een rapport uit: "*Het Weeshuis Prévost te Cempuis*. Rapport van het onderzoek, ingesteld op last der verenigingen De Dageraad, Afd. Amsterdam I v/h. Ned. Onderw. Genootschap en den Bond van Onderwijzers. Uitgegeven door bovengenoemde Vereenigingen." De Weezenkas wordt als het succesvolste project van De Dageraad gezien bij haar 50-jarig bestaan in 1906. De kas had een eigen maandblad "Opvoeding en moraal". Na de 2e W.O. sponsort de kas ook humanistische organisaties.
- 1896** ► A.H. Gerhard is nog de enige redacteur van het tijdschrift; hij voorspelt het einde ervan (> 1898). De redacteurs oordelen dat de vereniging veel meer effect sorteert met haar brochures, redevoeringen en debatten.
- 4 oktober 1896** ► Viering van het veertigjarig bestaan met 'kunstgenot'. De voorzitter, Hk. de Vries, noemt in zijn openingsrede De Dageraad 'het hoogste zedelijke lichaam in den lande.' Er was echter al tweespalt in de vereniging, sinds de socialistische beweging weer ten volle onder eigen vlag kon gaan werken. De socialisten hebben steeds minder op met de religiebestrijding, zij noemen de vrije gedachte een overwonnen standpunt en een gevaarlijke zaak.
- 1897** ► Veel sociaal-democraten verlaten na de vergadering van oktober De Dageraad. Vooral de anarchisten blijven over. De Amsterdammers bederven de stemming in de vergadering; met uitzondering van Gerhard treden het bestuur en de redactie af.
- 1 oktober 1897** ► 1054 leden, met 11 afdelingen (*De Dageraad* 1856-1906, p. 39). Daarna weer achteruitgang, afdelingen vallen af.
- 1898** ► Het tijdschrift wordt, zoals verwacht, opgeheven. *Gidsen en Genieën* vermeldt op p. 12 dat alle

jaargangen van 1855 tot 1898 bewaard zijn gebleven, dat het in de jaren 1867-1868 en 1871-1879 niet is verschenen en dat de jaargangen elk 500 tot 1000 bladzijden omvatten: in totaal zo'n 30.000 pagina's, veelal met kleine lettertjes!

1 juli 1899-1919 ► Het tijdschrift "De Vrije Gedachte" (officieel verenigingsblad, bedoeld als weekblad, maar verschijnt halfmaandelijks) komt onder redactie van A.H. Gerhard uit als omzetting van "De Vrijdenker" van 1893. O.a. Wilhelmina Drucker (1847-1925) werkt mee. Het blad is burgerlijk-radicaal met een intellectuele inslag.

21 juli 1899 ► Kol. Robert Green Ingersoll (*1833), een bekende Amerikaanse vrijdenker, overlijdt. *De Vrijdenker* van 5 augustus schrijft in verband daarmee: "Nu is er bijna geen christelijke staat op de wereld met zulk grof kerkgeloof, met zoo drukkende kerkheerschappij, met zulke wreede Zondagswetten als in de Vereenigde Staten. (...) De verschrikkelijkste uitspattingen van godsdienstwaanzen komen er wekelijks voor..."

1900 ► 601 leden. 664 abonnees.

1900 ► De Leerplichtwet maakt een einde aan arbeid van kinderen tot 12 jaar.

1901 ► De vereniging geeft samen met de Weezenkas en het Ned. Vrijdenkersfonds een Manifest (zoals ook in 1866 en 1875) in 10.000 exemplaren uit; dit leidt tot een tijdelijke toename van het ledental.

1901 ► Het begrafenisfonds van >1887 wordt overgenomen door het Ned. Vrijdenkersfonds en de Weezenkas en heet dan 'Levensverzekeringsmaatschappij Aurora'.

1901 en verder ► De vereniging juicht de 'ethische politiek' toe; dat was de morele of ethische roeping die het Nederlandse koloniale beleid in Nederlands-Indië kreeg vanaf het kabinet-Kuyper. Nederland had een ereschuld aan Ned.-Indië. Toenemende betrokkenheid bij 'kleine religies' als vegetarisme, antivivisectie en geheelonthouding. Veel aandacht voor vrouwenemancipatie.

1903 ► De (spoorweg)stakingsbeweging heeft effect; het brute regime van Abraham Kuyper, steunend op de macht van de clericale partijen, doet "het sluimerend anticlericalisme weer met groote kracht in de massa ontwakken." In juli 1903 vergadert De Dageraad met vertegenwoordigers van tien vakverenigingen. Die willen niet meedoen aan antikerkelijke actie, wel aan clubs ter bevordering van kennis

en ontwikkeling. Het idee voor een federatie komt op.

1904 ► De ontwikkelingen, ook internationaal, en enkele geslaagde bijeenkomsten, stimuleren tot het verwezenlijken van een federatie (> 1906).

1904 en 1905 Domela Nieuwenhuis bezoekt in september 1904 en 1905 twee internationale vrijdenkerscongressen in Rome en Parijs, als afgevaardigde van ongeorganiseerde en georganiseerde vrijdenkers. In zijn autobiografisch boek *Van Christen tot Anarchist* vertelt hij over deze twee manifestaties.

1906 ► Tijdens de jaarvergadering wordt vastgesteld dat het federatieplan (> 1903, 1904) is mislukt.

1906 ► De Dageraad bestaat 50 jaar. De vereniging heeft de jaren daarvoor naar buiten niet zoveel van zich laten horen, maar heeft toch met talrijke lezingen niet stilgezeten. Van 1000 kerklozen in 1859 steeg het aantal tot 115.000 in 1899. De vereniging schrijft dat voor een groot deel aan haar werk, vooral op schriftelijk gebied, toe. Een congres wordt gehouden en een gedenkboek wordt uitgegeven: *De Dageraad. Geschiedenis, herinneringen en beschouwingen. 1856-1906*. Met een uitvoerige geschiedenis van De Dageraad door A.H. Gerhard. Deze schrijft: "een vereeniging als De Dageraad moet zich een ethische, een opvoedende taak stellen, of ze is niets." In plaats te leven volgens de discipline van een economische of politieke partij moet men "zich vrijelijk leeren bewegen op ethisch en verstandelijk terrein in een daarvoor passende omgeving."

GERAADPLEEGDE TEKSTEN (o.a.); INTERNET-LINKS - z.o.z.

Enkele werken van F. Domela Nieuwenhuis (collectie RvE)

J. Hobbel, *Socialistisch onverstand*, Amsterdam, J.F. Sikken, 1883.

Ferdinand Domela Nieuwenhuis, *Van christen to anarchist. Gedenkschriften van F. Domela Nieuwenhuis*. Met voorwoord van 2 aug. 1910. Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.

A.H. Gerhard, *De vereeniging de Dageraad 1856-1906* in het gedenkboek *De Dageraad. Geschiedenis, herinneringen en beschouwingen, 1856-1906*. Uitgave van de Vereeniging De Dageraad. Amsterdam, L.J. Vermeer, 1906

Wikipedia <De Vrije Gedachte>.

Prof. Dr. Ludwig Büchner, *Materialisme. Kracht en stof, of grondtrekken der natuurlijke wereldorde en van de daarop steunende zedeleer*. Uitgegeven door de Vereeniging De Dageraad, Amsterdam, 1894. Ter gelegenheid van zijn 70^e verjaardag.

B. Gasenbeek, J.C.H. Blom, J.W.M. Nabuurs, *God noch autoriteit. Geschiedenis van de vrijdenkersbeweging in Nederland*. Boom 2006.

Java's onuitputtelijke natuur. Reisverhalen, tekeningen en fotografieën van Franz Wilhelm Junghuhn, gekozen en toegelicht door Rob Nieuwenhuys en Frits Jacquet. A.W. Sijthoff, Alphen aan den Rijn, 1980.

Jo Nabuurs, *Vrijdenkers in verzuimd Nederland. De Dageraad 1900-1940. Een bronnenstudie*. Het Humanistisch Archief 2003.

Tristan Haan over Multatuli

https://www.dbnl.org/tekst/_ove006199701_01/_ove006199701_01_0014.php

Over Willem Meng:

<https://www.trouw.nl/nieuws/rotterdamse-arbeidersfilosofie~b67acfe7/>

Over Domela Nieuwenhuis:

https://www.tijdschrift-de-as.nl/documenten/de_AS_087.pdf

Over J.G. ten Bokkel

<https://socialhistory.org/bwsa/biografie/bokkel>

Over G.W. van der Voo:

<https://socialhistory.org/bwsa/biografie/voo>

Biografie van Mr. Th. Heemskerk door Prof. Dr. P.A. Diepenhorst (Dageraadskwestie):

https://www.dbnl.org/arch/diep025mrth01_01/pag/diep025mrth01_01.pdf

Ter gedachtenis aan Multatuli. 1887 – 19 februari – 1892.

Uitgegeven door de Vereeniging "De Dageraad", Amsterdam 1892.

Manifest aan het Nederlandsche volk van 1866

<https://play.google.com/books/reader?id=BS-TAAAAcAAJ&pg=GBS.PA14&hl=nl>

Wikipedia Italiaans over het <Anticoncilio di Napoli>.

Boek in drie afleveringen van F. Günt over Post Nubila Lux, download van de eerste aflevering:

<https://ia802605.us.archive.org/25/items/deonafhankelijke00gnuoft/deonafhankelijke00gnuoft.pdf>

Jan G.A. Ten Bokkel, *Gidsen en Genieën, De Dageraad en het vrije denken in Nederland 1855-1898*, Proefschrift, FAMA Maçonnieke Uitgeverij, Dieren 2003.

Reactie op Riana Zandbergen

Geachte redactie,

Ik zou graag een paar zinnen uit het stuk van Riana Zandbergen naar voren willen brengen om daar iets meer over te zeggen. Ik lees: "Cancelen van professoren omdat ze een witte man zijn sta ik bijvoorbeeld niet achter. Maar de discussie moet zeker gevoerd worden." Komt het werkelijk voor dat professoren hun baan verliezen omdat ze blank zijn? Als dat zo is dan is dat een schandaal van de eerste orde. Dat is dan toch in alle opzichten te vergelijken met wat er een eeuw geleden in Duitsland gebeurd is. Toen werden professoren ontslagen omdat ze Joods waren. Hoe is het mogelijk dat iemand daar zo soft over kan praten? Dus "ik kan er niet achter staan" en "de discussie moet zeker gevoerd worden". Die discussie moet helemaal niet gevoerd worden. Wie gaat zo iets voorstellen?

Dat zou volgens de schrijfster dan een discussie moeten zijn "met een mild oog voor wellicht wat overdrijving van Woke" en "enige bescheidenheid als je een witte man bent". Er is geen sprake van dat welke man dan ook zich bewust zou moeten gedragen alsof hij vanwege zijn huidskleur niet volledig zichzelf zou mogen zijn. Daar komt het namelijk op neer wat hier voorgesteld wordt over die "bescheidenheid". Bij wat Riana Zandbergen "wellicht wat overdrijving" noemt gaat het om collectieve karaktermoord: mensen moeten zich waardeloos en schuldig voelen om wat ze door hun geboorte zijn. Anders dan wat zij zegt is dit absoluut niet iets waar we "met een mild oog naar moeten kijken".

Het is te hopen dat zij niet het laatste woord in deze discussie heeft.

Vriendelijke groeten, Kees Ringeling

De Klaagmuur

door **Bart Collard**

Vanuit Tel Aviv is Jeruzalem een autorit van ongeveer een uur naar de heuvels waarop de 'heilige stad' is gebouwd. Mijn reisgezel Han Dissel en ik hebben bijna een extra uur nodig om het oude stadscentrum te bereiken met de huurauto. Hoewel er door de maatregelen tegen het coronavirus nog weinig toeristen zijn, en omdat het nog 'winter' is, blijkt dat de stad – uiteraard – niet is gebouwd voor auto's en mensenhordes. Het bereiken van de oude stad heeft iets bijzonders. Terwijl we bij Jaffa's Gate aankomen denk ik aan de woorden van artiest Matisyahu:

Jerusalem, if I forget you, fire not gonna come from me tongue.

In de Heilige Grafkerk word ik welkom geheten door Wajeeh Y. Nuseibeh. Ik herken hem als de islamitische bewaarder van de kerk die Richard Dawkins rondleidde in de documentaire *The Root of All Evil*. De man schudt me de hand en geleidt me naar de plek waar Jezus' lichaam gebalsemd zou zijn.

De Heilige Grafkerk is imposant. Er hangt een mystieke sfeer. Waarschijnlijk komt dat door de be-

perkte verlichting; het is een duistere kerk met allerlei nissen en verborgen gangen en trappen. Op het eerste gezicht is de kerk klein, maar een bezoeker verliest al gauw de richtingsoriëntatie. Die mystieke sfeer wordt ook veroorzaakt door het effect dat de kerk op de aanwezige christenen blijkt te hebben. De gelovigen knielen, bidden en zingen op de plekken waar Jezus zou zijn gebalsemd. Op de plek waar hij zou zijn begraven en uit de dood zou zijn opgestaan, verkeren gelovigen ogenschijnlijk in een trance.

De christenen knielen in de tombe op de plek waar Jezus uit de dood zou zijn opgestaan, in de kleine ruimte waarin slechts zo'n drie mensen tegelijk aanwezig kunnen zijn. In een ruimte voor het altaar van de herrijzenis – reeds in de tombe – wordt gebeden door de ongeveer zes mensen waar die ruimte plek voor biedt. Een man neuriet een mysterieus deuntje. Een adolescent meisje klampt zich vast aan de rug van haar moeder. Een traan rolt over haar wang en ze geeft haar moeder een zoen op de achterzijde van haar hoofd. Het raakt me, en tegelijkertijd denk ik 'meisje, dit geloof je toch niet werkelijk?' Op een

overblijfsel van de steen die Jezus weggerold zou hebben brandt één kaars. Een vrouw, die zojuist tot de heer heeft gebeden op de plek van de herrijzenis, brengt haar hand naar het vuur en 'knijpt' een paar maal in de vlam. Het is ogenschijnlijk net zo'n goede illusie als het vermenigvuldigen van broden en vissen.

Ik geloof niet dat het mogelijk is – ik weet dat het niet mogelijk is – om na het overlijden tot leven te komen. Maar zou er een steen zijn weggerold, door iemand anders? En zou dat deze steen zijn geweest? Wat is de kans dat dat zo is? Hoe weten we zo zeker dat Jezus *hier* begraven heeft gelegen? Dat de werkelijke plek niet 300 meter verderop ligt? Het lijkt wat onwaarschijnlijk dat deze plek het 'heilige graf' markeert, maar de heiligheid ervan blijft onbetwist voor de gelovige. Die weet immers niet, maar gelooft.

Voor de buitenstaander lijkt de joodse wijk op de christelijke. Verkopers hanteren de gebruikelijke trucs om je hun winkels in te lokken en erin te houden. Ze zijn opdringerig, maar blijven vriendelijk. Het valt me op dat alle verkopers mannen zijn. In deze wijken zijn geen

vrouwen te zien, behalve wanneer ze toerist zijn. Ik attendeer mijn reisgenoot Han hierop. Waar zijn ze? Waar zijn de vrouwen? Ze zijn gedoemd huisvrouwen te worden en te blijven, zo lijkt het. In de Joodse wijk koop ik een souvenir voor 20% van de eerste vraagprijs. ‘Kun je van oplichting spreken als beide partijen akkoord zouden gaan met de oorspronkelijke vraagprijs?’, zo vraag ik me af. Ik denk het niet.

Om op het plein bij de Klaagmuur te komen moet je langs een security checkpoint. In de daarop volgende tunnel naar het plein zie ik een verkoopmachine staan. De machine is echter niet gevuld met frisdrank, maar met Torah’s. God’s boodschap wordt op een overwegend orthodoxe plek op een moderne wijze verspreid. Nou ja, modern voor het eind van de vorige eeuw.

De toeristen blijven op de enige afstand van de Klaagmuur staan. Respectvol laten ze de joden hun religieuze plichten vervullen. Eens te meer valt de scheiding tussen mannen en vrouwen op. Een afscheiding is tussen de geslachten geplaatst. De vrouwen ‘bezitten’ een kleiner deel van de muur dan de mannen. Het is helaas nog steeds typerend voor de positie van de vrouw in de grote monotheïstische religies. Een rabbijn zegent mij, mijn familie en mijn geliefden ongevroegd, en bidt voor geluk en gezondheid. Mocht hij toch bestaan, dan zal Jah-

weh niet staan te springen om mijn bezoek aan zijn paradijspoort. De zegeningen zijn zinloos. Ook de voor u liggende tekst getuigt daarvan.

In de islamitische wijk resulteert mijn aanwezigheid in twee reacties: complete negering, of het in het Arabisch mompelen of uitspreken van – ogenschijnlijk – onvriendelijke toewensingen. De sfeer voelt hier gespannen aan. Zou Allah dan toch bestaan en al deze slaven – in woorden van Christopher Hitchens in *God is Not Great*: ‘wie, behalve een slaaf, dankt zijn meester voor wat zijn meester heeft besloten te doen zonder de moeite te nemen om hem te consulteren?’ – hebben ingefluisterd hoe ik over Zijn woord en de ‘laatste profeet’ denk?

De trek in iets neemt toe en ik loop een falafeltentje binnen. De aanwezigen werpen strakke, boze, blikken in mijn richting. Wanneer ik oogcontact vasthoud, glimlach en gedag zeg ontdooien de andere ogen. Het bewijst dat Allah zijn kennis over mij niet met ze heeft gedeeld. Kennelijk vorm ik een minder grote bedreiging dan ze aanvankelijk dachten. Tegen mijn verwachting in kom ik in deze wijk – in tegenstelling tot de christelijke en joodse – een handje vol, ook niet meer dan dat, vrouwelijke verkopers tegen. Ze negeren me volledig, maar verkopen samen met hun kinderen zoetigheden.

Wanneer ik het plein van de Tempelberg wil betreden word ik tegengehouden en gevraagd of ik moslim ben. Ik mag het plein niet betreden. Hoe zouden we het noemen als een museum bezoekers zou weigeren die geen aanhangers van Rembrandt zijn? Ik vraag me af wat er zou zijn gebeurd als ik had gezegd ‘ja, ik ben moslim’. Zouden ze dat hebben getest? En zo ja, hoe dan? Hoe bepaal je of iemand een moslim is? Is iemand moslim omdat hij of zij dat zelf beweert? Of op basis van diens kennis over de Koran? Of op basis van bepaald gedrag?

Jeruzalem ademt oudheid uit. Het mystieke van de stad, in combinatie met de slaafse volgzaamheid van de gelovigen, verbergt de absurditeit van religie voor de onbezonnen bezoeker. Mij toont het wederom dat God een geniale, maar levensgevaarlijke, menselijke inventie is. Veel mensen zijn niet verlicht en zijn daar ogenschijnlijk (nog) niet klaar voor. Voor hen beantwoordt het fabeltje van God de grote vragen van het leven en biedt het een eenvoudige oplossing voor de problemen die zich aan ons voordoen in het leven. Het herbevestigt me dat we zaadjes moeten blijven planten over de religieuze absurditeit en het daarmee gepaarde onnodige leed. Vrijdenken is de sleutel naar een vrediger en verdraagzamer leven.

(Foto's van Bart Collard en Han Dissel)

De auteur in de Heilig Grafkerk. Achter hem onder de stellage de steen waarop Jezus gebalsemd zou zijn.

Een belangrijke activiteit van het Atheïstisch Verbond was en is de ondersteuning van atheïstische asielzoekers. De bestuurders van DVG en AV vinden dat deze belangrijke activiteit moet worden gecontinueerd. Thans is ons lid Tomasz Radecki het enige lid van de desbetreffende werkgroep. Uitbreiding van het aantal werkgroepleden is dringend gewenst, temeer omdat de nieuwste richtlijnen van de IND de 'overgang' naar het atheïsme zien als een "beking". Voor overgang naar het christendom geven kerkgenootschappen enthousiast verklaringen af. Bij ons ligt de taak dit ook voor atheïsten te doen. Hieronder doet Tomasz verslag van zijn activiteiten. Wilt u meehelpen, meldt u dan aan bij de werkgroep: asiel.wg@atheistischverbond.org

Het bestuur

De AV werkgroep asielzoekers

door **Tomasz Radecki**

Het AV heeft al jaren een werkgroep asielzoekers met wisselende maar beperkte bemensing. Mede hierdoor heeft het AV ook meerdere leden die asielzoeker zijn geweest of nog zijn. Voor mensen die nog in hun procedure zitten is het lidmaatschap gratis.

Wij als atheïsten die in een westers/seculier land zijn opgegroeid, hebben eigenlijk een luxepositie. Ja, er zijn uitwassen van religie waartegen gestreden moet worden. Ja, religie heeft nog enkele privileges en probeert die te beschermen en uit te breiden. Ja, de scheiding tussen religie en overheid is verre van perfect.

Maar we hoeven niet voor ons leven te vrezen als we openlijk uitkomen voor ons gebrek aan geloof of voor ons actief geloof in het niet bestaan van goden. We hoeven niet te doen alsof we geloven in de publieke ruimte of zelfs tussen familieleden. Voor wat AV en DVG doen zouden we in sommige barbaarse landen de doodstraf krijgen. Zelfs voor dit stukje dat u nu leest.

Moedige mensen in dat soort landen vechten tegen religie die sommige of alle delen van de overheid overheerst en dus alle overheidsmiddelen tegen ze kan inzetten. Vaak moeten ze uiteindelijk vluchten uit angst om opgesloten, vermoord of van staatswege geëxecuteerd te worden. En ook eermoorden binnen families worden oogluikend of openlijk toegestaan in sommige landen.

Soms komt het niet tot daadwerkelijke (doods)bedreigingen, maar kan een persoon het niet meer aan om zichzelf niet te mogen zijn en voelt zo iemand zich de enige gezonde persoon in een landsbrede inrichting voor mensen met een geestesziekte, waarbij de 'geesteszieken' ook nog de administratie, leiding en verzorging overgenomen hebben van de instelling.

Welke Nederlander zou graag met deze mensen willen ruilen? En dan bedoel ik niet als toerist, maar als gewone burger aldaar...

Hoe moeilijk het ook is om te vluchten, dit lukt sommigen toch. Ze zijn dan opgelucht om in een land te zijn met vrijheid van denken. Ze komen in een asielprocedure en wonen in een opvang.

Eind goed, al goed zou je zeggen... Maar de realiteit is niet zo rooskleurig. Onze overheid heeft mensen teruggestuurd naar zogenaamde veilige landen en men was zelfs zo naïef om dan aan het land door te geven dat de asielaanvraag over ongeloof gaat. Levensgevaarlijk! Alle betrokkenen bij zo'n beslissing zouden absoluut een beroepsverbod moeten krijgen.

De IND heeft zich de rol van 'atheïstische inquisitie' toebedeeld. De gevluchte atheïst moet maar even bewijzen

athéïst te zijn. Kunt u bewijzen aan een persoon die de opdracht heeft gekregen om zo weinig mogelijk hobbyisten toe te laten dat u geen postzegels verzamelt? De IND snapt niet eens wat atheïsme is en is absoluut niet geschikt om te onderzoeken of iemand atheïst is. En dat staat los van de wenselijkheid en aard van een dergelijk onderzoek.

Ik kan in herinnering brengen dat dezelfde IND immorele methoden gebruikte om van gevluchte homo's te testen of ze homoseksueel zijn. Dit is gelukkig later verboden, maar men heeft niet de bredere les geleerd.

De IND lijkt te denken dat atheïsme ook een soort religie is. Een religie met bijkomsten, diensten en rituelen. Asielzoekers wordt gevraagd welke activiteiten ze hebben gedaan en welke en hoe veel bijeenkomsten zijn bijgewoond. Men heeft zelfs beweerd dat het bijwonen van een ALV van het AV en van een atheïsmedag te mager was. Die twee samen zijn 100% van wat het AV aanbod in een gemiddeld jaar!

De gemiddelde Nederlandse/autochtone atheïst komt ondertussen meestal niet eens tot 1 atheïstische activiteit, want de meeste Nederlandse atheïsten zijn niet atheïst uit actieve overtuiging, maar simpelweg uit gebrek aan religiositeit. Ben ik a-postzegelverzamelaar als ik geen postzegels verzamel en misschien niet eens heb bedacht dat men zo'n hobby kan hebben?

Voor de atheïstische asielzoekers geldt vaak dat ze een bewuste keuze hebben gemaakt en hun proces daar naartoe kunnen beschrijven op een manier die wervend zou zijn om sommige gelovigen te overtuigen. Zulke mensen zijn teruggestuurd naar moslimlanden, want men was niet overtuigd van hun verhaal. Ter contrast, als een asielzoeker uit een moslimland zich bekeerd heeft tot bijvoorbeeld het christendom en wekelijks kerkdiensten heeft bijgewoond (en ondersteund wordt in de asielprocedure door de kerk), dan wordt men wel geloofd.

Het onderscheid tussen een zogenaamde harde atheïst en zacht atheïsme lijkt door de IND ook niet begrepen te worden. De eerste groep zegt actief te geloven dat een godheid niet bestaat. Soms een specifieke godheid en soms meer in het algemeen. Dit is een stelling waar wel een bewijslast voor geldt. Vaak kunnen de asielzoekers dan uitleggen dat ze bijvoorbeeld hebben gemerkt dat bidden niet werkt of dat beloftes/verhalen uit heilige boeken niet kloppen. Echter de tweede groep is simpelweg niet overtuigd dat een specifieke god bestaat. Ze zijn ook niet per se overtuigd dat deze godheid niet bestaat, maar gaan niet hun leven op z'n kop zetten (door

aan regels gesteld door die godheid te voldoen) voordat er voldoende goed bewijs is geleverd.

Een illustratief voorbeeld: Ik heb een pot met knikkers gekocht. U heeft deze niet gezien. Bent u overtuigd dat het aantal knikkers in de pot oneven is? Nee? Dan zou de IND er vanuit gaan dat u wel overtuigd moet zijn dat er een even aantal knikkers in de pot zat en eist daar bewijs voor van u! Uiteraard onzinnig en om het nog frappanter te maken: U heeft niet eens een goede reden om aan te nemen dat ik daadwerkelijk een pot knikkers heb gekocht!

Naast een AV lidmaatschapsverklaring die kan helpen bij een asielprocedure, geven we ook zogenaamde atheïsmeverklaringen af. Dit gebeurt uiteraard pas nadat we uitgebreid met de persoon hebben gesproken. Fysiek, dan wel telefonisch of op andere wijze op afstand. Dit gebeurt aan de hand van een vooraf vastgestelde vragenlijst/draaiboek. Ik vind het altijd interessante gesprekken, al heeft een van de vroegere leden ook aangegeven een zekere emotionele belasting te hebben ervaren.

Het voeren van dit soort gesprekken en het afgeven van verklaringen (altijd via een advocaat of bijvoorbeeld vluchtelingenwerk-hulpverlener) is wat behoort tot de hoofdactiviteiten van een werkgroeplid alsmede het contact houden met de advocaat/hulpverlener van de desbetreffende asielzoeker om te checken of alles goed in de verklaring staat en er niets vergeten is. We geven de verklaring pas af nadat een eerste asielaanvraag is afgewezen zodat we in kunnen gaan op de on-eigenlijke/onredelijke en soms zelfs onlogische redenen die de IND aangaf om tot een afwijzing te komen.

Het gesprek is soms in het Nederlands omdat de asielzoeker inmiddels de taal machtig genoeg is dat dit lukt, maar gesprekken ook wel in het Engels gevoerd en ook wel eens met een tolk.

Mede door deze ondersteuning heeft de IND hun werkwijze al moeten hebben aanpassen en er zijn zelfs advocaten van asielzoekers AV lid geworden nadien.

De belasting qua werk voor een werkgroeplid is uiteraard afhankelijk van het aantal aanvragen en heeft dus piekjes op momenten dat gesprekken gevoerd worden en concept- en definitieve verklaringen gemaakt worden.

Met het SCP buiten kerk en moskee

door **René van Elst**

Op 24 maart 2022 liet het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) een rapport het licht zien met de titel *Religie in een pluriforme samenleving. Diversiteit en verandering in beeld*. Het SCP is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat sinds 1973 sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht en rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het begin van de aankondiging van het rapport moet ons, verkondigers van het atheïstisch humanisme, als muziek in de oren klinken: "Nederland is geen gelovig land meer. Atheïsten en agnosten vormen inmiddels een meerderheid onder de bevolking. Religieuze groepen zijn nu minderheden in Nederland."

Na rapporten te hebben uitgebracht over de religieuze beleving van christenen en moslims in ons land, heeft het SCP nu aandacht besteed aan niet-kerkelijk-gebonden spiritualiteit en aan de levensbeschouwing van bui-

tenkerkelijken en niet-gelovigen. Een centrale vraag in dit onderzoek was hoe de atheïsten, agnosten en spirituelen omgaan met levensvragen in de sfeer van zingeving. Volgens het voorwoord wordt zingeving vooral geassocieerd met 'verbinding' en 'geven' en heeft het SCP een instrument ontwikkeld om zingeving te meten. Als het een werkend instrument is, is het jammer dat het bij de onderzoeken voor de eerdere rapporten niet is ingezet. De onderzoekers richtten zich voorts op vragen naar de omvang en maatschappelijke positie van de bedoelde categorieën, hun organisaties en hun denken en doen.

Het onderzoek bestond deels uit literatuurstudie, deels uit interviews, deels uit een enquête met 4000 respondenten. Ook is gesproken met vertegenwoordigers van relevante organisaties, waaronder, jawel, De Vrije Gedachte, het Atheïstisch Verbond en de Atheïstisch Seculiere Partij. Voorts is gebruikgemaakt van materiaal uit andere onderzoeken, zoals het God in Nederland-onderzoek uit 2015 en LISS-panel onderzoeken uit 2009 en 2020 (link in het kader bij dit artikel). Internationaal worden cijfers vergeleken met veertien Europese landen plus de Verenigde Staten. De V.S. worden namelijk door sommigen gezien als een weerlegging van de hypothese dat modernisering en secularisering hand in hand gaan.

Titel en auteurs

Het rapport staat – evenals de bijlagen en de gebruikte data – voor iedereen leesbaar en downloadbaar op het internet (links in het kader bij dit artikel). Ik beperk me hier dus tot enige hoofdzaken en zal daarbij vooral aandacht besteden aan wat gezegd wordt over de agnosten en atheïsten.

Merkwaardig is om te beginnen de titel. Het rapport is, zoals gezegd, het derde van een drietal. Terwijl het eerste rapport *De religieuze beleving van moslims in Nederland. Diversiteit en verandering in beeld* (Huijnk 2018, link in kader) heette en het tweede *Christenen in Nederland. Kerkelijke deelname en christelijke geloofsgelovigheid*. (De Hart en Van Houwelingen, eveneens 2018, link in kader) staat juist boven dit rapport, dat over niet-religieuzen gaat, de titel *Religie in een pluri-forme samenleving*. Ik vermoed dat dit met terugwerkende kracht als een overkoepelende titel voor de drie rapporten is bedoeld. Het zal nog wel lang zo blijven dat de ongelovigen worden behandeld als een afwijkende categorie in een gelovige samenleving, terwijl niet geloven toch de natuurlijke toestand, *the default condition*, van een mens is, zoals blijkt in talloze gezinnen, waarin geloof geen rol speelt.

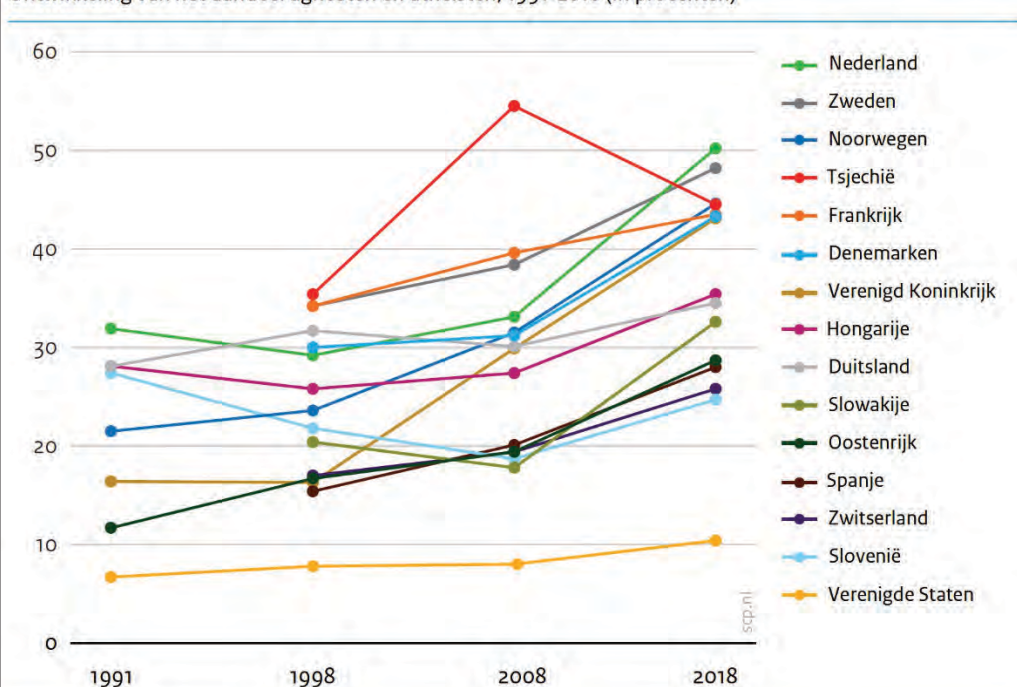
Ik heb geen goed beeld van hoe de drie auteurs zelf ten opzichte van het geloof staan. Alle drie zijn of waren ze onderzoeker bij het SCP. Dr. Willem Huijnk is socioloog, verbonden aan de afdeling 'Waarden en Zingeving'. Prof. Dr. J.J.M. (Joep) de Hart studeerde psychologie en cultuur- en godsdienstsociologie, was vanaf 1993 verbonden aan het SCP – thans gepensioneerd – en was daarnaast een tiental jaren bijzonder hoogleraar (vanwege Kerk en Wereld) op de leerstoel geloofsvernieuwing aan de Protestantse Theologische Universiteit. In de mooie rede die hij hield bij zijn afscheid van die universiteit, noemde hij zich een kind van diepgelovige ouders en sprak hij heel realiteitsbewust over het seculariseringsproces, zonder God aan te roepen (link in kader). Nummer drie is Dr. Pepijn van Houwelingen. Hij studeerde bedrijfskunde, economie en japanologie. Hij werkte vanaf 2010 als onderzoeker burgerparticipatie bij het SCP tot hij in 2021 kamerlid werd voor het FvD. Hij is bekend als tegenstander van Europese eenheid, de Euro en coronamaatregelen; recent kwam hij in het nieuws met een uitspraak over 'tribunalen' voor degenen die die maatregelen hebben genomen. Hij is ook betrokken bij de omroepvereniging Ongehoord Nederland. Het moge dus zo zijn dat hij van alles en nog wat gelooft, maar ik zie geen aanwijzingen dat dit aan het onderzoek afbreuk heeft gedaan.

De niet-gelovigen

De vragen die gesteld worden over de niet-gelovigen hebben betrekking op zaken als hun basisovertuigingen en hoe zij daartoe gekomen zijn, op de zin die zij aan

Figuur 2.3

Ontwikkeling van het aandeel agnosten en atheïsten, 1991-2018 (in procenten)^a

a De letterlijke vraag luidt: 'Welke van de hieronder staande uitspraken komt het meest overeen met uw opvatting over God?' Er volgen dan zes stellingen in (groveweg) oplopend niveau van (traditionele) geloofsgelovigheid. In de figuur hierboven zijn diegenen die hebben gekozen voor de eerste stelling ('Ik geloof niet in God', i.c. atheïsten) of de tweede stelling ('Ik weet niet of er een God is en ik geloof niet dat er een manier is om dat te weten te komen', i.c. agnosten) samengenomen.

Bron: ISSP (ISSP'91-'18)

hun leven geven en hoe e.e.a. zich manifesteert in hun activiteiten (zoals opvoeding) en organisaties. De bedoeling is om vergelijkingen te maken met gelovige of kerkelijk betrokken Nederlanders en om de bevindingen in internationaal vergelijkend perspectief en binnen ontwikkelingen op langere termijn te plaatsen.

Wat het internationale aspect betreft wordt vermeld dat in het onderzoek van 2018 al werd geconcludeerd dat Nederland een van de meest seculiere landen ter wereld is. Dat is nog steeds zo; het blijkt uit verschillende studies. In de afgelopen veertig jaar is het percentage atheïsten/niet-gelovigen (ik noem ze verder samen ongelovigen) ongeveer verdubbeld, net als in veel andere (West-)Europese landen. In ons land zijn er echter relatief weinig ongelovigen die zich atheïst noemen, waarschijnlijk omdat ze niet de indruk willen wekken tégen geloof te zijn. In de laatste meting hebben de ongelovigen een (kleine) meerderheid in ons land, dat aldus samen met Tsjechië en de Scandinavische landen een seculiere voorhoede vormt in Europa, ook gemeten aan zaken als kerkgang, kerklidmaatschap en bidden. “De kerken lopen leeg omdat steeds minder mensen nog (kunnen) geloven,” is de conclusie. (p. 12) Het “gat” dat hierdoor volgens het rapport is ontstaan – ik vraag me af of je wat dit betreft van een gat kunt spreken; als er niet wordt geloofd, kun je dan zeggen dat er iets ontbreekt? – is vrijwel niet opgevuld door hedendaagse spiritualiteit, d.w.z. het geloof in een vage geest of levenskracht. (p. 16) Als aspecten die daarmee doorgaans worden geassocieerd, worden genoemd: amuletten, waarzeggers, gebedsgenezers, sterrenbeelden, reïncarnatie, nirwana. (p. 19) Slechts ongeveer 1/7 van de Nederlanders gelooft in zulke aspecten. Toch zijn er schattingen dat meer dan een derde van de bevolking gebruik maakt van alternatieve geneeswijzen.

Aan de hedendaagse spiritualiteit is het derde hoofdstuk van het rapport gewijd; bepaald interessant, maar ik ga er hier vrijwel geheel aan voorbij. Wat de auteurs vaststellen kan ons niet verbazen, namelijk dat de meeste bezwaren tegen aspecten van die spiritualiteit komen van enerzijds de ongelovigen, die de traditie van het verlichtingsdenken voortzetten en die verstand en ratio boven alles stellen, en anderzijds van de orthodoxe gelovigen, die ontdekkingsreizen naar zichzelf zien als opblazen van het eigen ego en die het zinloos vinden om te zoeken van de zin van het leven zonder zich iets van de Bijbel aan te trekken.

Ongelovigen en zingeving

Het vierde hoofdstuk gaat over degenen die zichzelf bestempelen als niet-religieus, met inbegrip van de zgn. cultuurchristenen, die niet geloven, maar wel waarde hechten aan de christelijke cultuur en gelovigheid. De gegevens komen vooral uit de genoemde enquête onder meer dan 4000 Nederlanders.

Zoals reeds gemeld, is – afgaande op die enquête – ongeveer de helft van de bevolking inmiddels ongelovig. Nog slechts 16% van de bevolking gelooft zonder twijfel dat God werkelijk bestaat. Seculieren zijn het meest te vinden bij mannen jonger dan 35 en het minst bij vrouwen boven de 65. In atheïstische organisaties komen we vooral mannen tegen, in spirituele organisaties vooral vrouwen. Met het opleidingsniveau (en het inkomen) neemt het percentage ongelovigen toe; jongeren zijn

minder gelovig dan ouderen. Het belang dat men hecht aan religie voor de moraal is in de loop der jaren afgenomen, maar nog niet één op de tien vindt het een goede zaak als de kerken zouden verdwijnen. De steun voor financiële overheidssteun aan kerken e.d. is echter afgenomen. Een kwart van de seculieren stemt niettemin voor overheidssteun voor het behoud van kerkgebouwen. Ik neem aan dat men daarbij meestal denkt aan cultuurhistorisch waardevolle en stadsbeeldbepalende kerken en aan kerkgebouwen die goed voor andere doelen te gebruiken zijn.

Tot de cultuurchristenen worden seculieren gerekend, die zich blijkens antwoorden op bepaalde enquêtevragen in zekere mate verwant voelen met het christendom. De onderzoekers karakteriseren ongeveer 9% van de Nederlanders als zodanig; zij zijn vooral te vinden onder mannen van 65 jaar en ouder.

Ook de ongelovigen worden geconfronteerd met zingevingsvragen, menen de auteurs. Hun vraag is hoe de ongelovigen omgaan met de grote levensvragen inzake lijden en dood en kantelmomenten in het leven. Het onderzoek wijst uit dat ongelovigen minder dan gelovigen en spirituelen geïnteresseerd zijn in de zin van het (eigen) leven.

In de vraagstelling hierover valt mij iets op dat ik ook bij andere enquêtevragen zie, namelijk dat de vraag negatief gesteld is en daardoor niet makkelijk te beantwoorden is. De stelling luidt in dit geval: “De zin van het leven is een onderwerp dat mij niet zo interesseert.” Een van de vier antwoordmogelijkheden is: “nee, dat klopt niet voor mij.” (p. 77) Zulke mogelijke ontkenningen van ontkenningen maken het antwoorden moeilijker dan nodig is.

Wat de aandacht voor zingeving betreft sluit dit rapport aan op de genoemde LISS-panel-onderzoeken. Zingeving betekent in het onderzoek niet zozeer welke concrete zin iemand denkt dat het leven heeft, maar meer hoeveel zin hij/zij er aan ontleent. In de engelstalige samenvatting van het rapport wordt gesproken over *meaningfulness*; dat drukt volgens mij beter uit wat er bedoeld is. Geluk en zingeving zijn met elkaar verweven, zeggen de onderzoekers; het verschil is, dat geluk het meest afhangt van wat iemand in het heden van anderen ontvangt, terwijl het ervaren van zin meer met de toekomst te maken heeft en met wat iemand aan anderen geeft en voor anderen betekent. Het gaat om het hebben van levensdoelen, het gevoel hebben ertoe te doen en in staat zijn je leven te begrijpen. (Bijlage A, p. 3) Hierover zijn aan de respondenten veertien stellingen voorgelegd. De scores wijzen uit dat de Nederlanders hun niveau van zingeving een vijf geven op een schaal van een tot zeven. Religie heeft een positief effect; het sterkste negatieve effect komt van arbeidsongeschiktheid. Opleidingsniveau, werk, leeftijd etc., maken verder vrij weinig verschil.

Gelovigen ervaren meer zingeving dan ongelovigen. Beide categorieën leggen ongeveer hetzelfde verband tussen zinvol leven en gelukkig leven, maar voor de ongelovigen – die minder geïnteresseerd zijn in de zin van het bestaan – is zingeving vooral het resultaat van geluk. Ongelovigen, gehuwden en ouderen ervaren relatief veel geluk in vergelijking met het niveau van zingeving dat ze ervaren.

Zingeving volgens ongelovigen

De onderzoekers hebben over het onderwerp zingeving interviews gehouden met vertegenwoordigers van seculiere en spirituele organisaties en een aantal respondenten uit de enquête. Vragen werden gesteld over zingeving, zelftypering, de zin van het leven en over lijden en dood. Van de vele details kan ik hier slechts enkele weer geven. Het bleek dat voor ongelovigen zingeving regelmatig samenvalt met maakbaarheid van leven en samenleving, en geloof in vooruitgang: dat men het allengs beter krijgt. Wat de zelftypering betreft heb ik al vermeld dat ongelovigen zich niet graag atheïst noemen. Ongelovigen zijn het meest geneigd om praktische dingen te noemen als het om levensdoelen gaat en om hun ‘ertoe doen’ op de wereld te relativeren.

Aan de kant van de ongelovigen is gesproken met vertegenwoordigers van De Vereniging tegen Kwakzalverij (Catherine de Jong), de Stichting Skepsis (Jan Willem Nienhuijs), de Verlichtingsborrel (Lex Sip), De Vrije Gedachte (Dik Kruithof), het Atheïstisch Verbond (Thomasz Radecki), de Atheïstisch Seculiere Partij (Hans de Vries) en het Humanistisch Verbond (Boris van der Ham). Er zijn contacten tussen deze organisaties, maar sterke overkoepelende verbanden ontbreken.

De onderzoekers signaleren dat de spirituelen zich richten op persoonlijke groei, terwijl de ongelovigen zich juist als doel stellen om de samenleving te verbeteren. (p. 107) De ongelovigen verbazen zich erover dat hun organisaties klein zijn, terwijl er veel ongelovigen in ons land zijn. Zij hebben vaak eenzelfde doel, namelijk het bestrijden van de privileges die gelovigen en religieuze instellingen volgens hen hebben in Nederland. Door de overheid subsidiëren van onderwijs op religieuze grondslag wijzen zij af. Dik Kruithof omschrijft onomwonden religie als fantasie en spiritualiteit als zweverigheid. De onderzoekers zien evengoed een belangrijke overlapping bij spirituelen en ongelovigen wat de belangrijkste zingevingselementen betreft, zoals maakbaarheid, onderdeel zijn van een groter geheel, een doel in het leven. Ook hebben ze een individualistische kijk op wereld en leven gemeen, waarin weinig plaats is voor autoriteit zoals van religieuze instellingen. Het omgaan met lijden wordt vaak achteraf als iets zinvol, als een *eye opener*, gezien, vooral door spirituelen. Ongelovigen ondergaan het lijden stoïcijns, als iets dat nu eenmaal bij het leven hoort. Intense belevenissen als element van zingeving tellen vooral mee voor jongeren. Vooral de ongelovigen vinden ‘lekker bezig zijn’ iets zinvol; zij leven het meest in het nu en kennen aan het leven geen bijzondere zin toe, zonder dit als een gemis te ervaren. Hun insteek is doorgaans materialistisch, positivistisch en nuchter. De dood is voor hen het definitieve einde.

Aan het slot van hoofdstuk vijf filosoferen de auteurs over het mogelijk onvolledig zijn van hun zingevingsmetinstrument, over het verband tussen geluk en zingeving, over het lastige verschil tussen dimensies en bronnen van zingeving en over het – zojuist genoemde – feit dat respondenten het ontbreken van geloof en een hoger zingevend kader niet als problematisch ervaren. Dat laatste wordt een aanvullende bevinding genoemd. Ik vermoed dat de auteurs, waar het om ongelovigen ging, nog te veel gedacht hebben aan mensen die hun geloof hebben verloren en daardoor een gemis zouden kunnen ervaren.

In het laatste hoofdstuk wordt opnieuw vastgesteld dat de niet-gelovigen nu meer dan de helft uitmaken van de bevolking; daarbij wordt aangetekend dat ongelovigen en spirituelen een veel minder duidelijk te omlijnen bevolkingsgroep zijn dan de christenen en moslims. De aantrekkingskracht van spiritualiteit lijkt af te nemen, terwijl in eerdere rapporten werd gesproken over toename van spiritualiteit als een vorm van her-religionisering. Er is een positief verband geconstateerd tussen gelovigheid en het ervaren van zingeving; waar weinig zingeving wordt ervaren, blijkt dat geluk niet in de weg te staan. Zingeving zit voor de meeste ondervraagden vooral in relaties met andere mensen.

Afsluitend

Ik mag dan qua opleiding socioloog zijn, toch heb ik de talrijke tabellen en grafieken in dit rapport niet geanalyseerd op fouten of vertekening; ook heb ik geen aandacht besteed aan de steekproef van respondenten; daar doe ik dus geen uitspraken over. En het onderzoek naar het vage concept zingeving kan mij persoonlijk niet zo boeien, maar ik heb de indruk dat er goed werk gedaan is, waarbij ik waardeer dat de onderzoekers hun best hebben gedaan om aan te sluiten bij eerdere onderzoeken, ook internationaal. Ook waardeer ik wat ik vind in een noot op p. 135, namelijk: “We zijn ons er uiteraard van bewust dat we niet-traditioneel-gelovigen soms impliciet beschrijven vanuit de achtergrond van een seculariserend (en voormalig dominant christelijk) Nederland.” Dit doet denken aan wat ik schreef aan het slot van de tweede alinea van de paragraaf “Titel en auteurs”. Het is wenselijk dat men ongeloof als de normale toestand van de mens gaat zien, terwijl geloof in allerlei buitenissige zaken een curiositeit is, die verklaring behoeft.

Ik hoop dat u hiermee een indruk hebt gekregen van het rapport; ik beveel het in uw aandacht aan en dat kan ik des te makkelijker doen omdat het vrij verkrijgbaar is.

Download-links van het rapport plus bijlagen

<https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2022/03/24/buiten-kerk-en-moskee>

Gebruikte databestanden

- Geloof en Zingeving (GeZ)
<https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/geloof-en-zingeving-gez>
- Culturele veranderingen in Nederland (CV)
<https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/culturele-veranderingen-in-nederland-cv>

Rapport Christenen in Nederland plus bijlagen

<https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2018/12/19/christenen-in-nederland>

Rapport De religieuze beleving van Moslims in Nederland plus bijlagen

<https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2018/06/07/de-religieuze-beleving-van-moslims-in-nederland>

LISS-panel onderzoeken

<https://www.website.lisspanel.nl/>

Afscheidsrede Joep de Hart

<https://www.pthu.nl/media/downloads/mm-pijlen-van-apollo-def.pdf>

Wat doet de paus nou?

door **Anton van Hooff**

Precies een maand na het begin van de Poetinoorlog, op 25 maart 2022, wijdde paus Franciscus de Russische en Oekraïense natie toe aan het Onbevlekt Hart van Maria^[1]. Hoe is

Het gebed dat de paus uitsprak is bovendien tenenkrommend. Maria wordt aangeroepen als degene die de mensen de weg wijst naar de Vredevoorst Jezus. Vervolgens be-

op haar verzoek water in wijn veranderde. Dan volgt in het gebed een rammelende toepassing: 'O Moeder, spreek deze woorden opnieuw uit voor God, want vandaag is de wijn van de hoop op, is de vreugde verdwenen en de broederlijkheid verwaterd.'

Verderop wordt nog een keer op aanvechtbare wijze het Johannes-evangelie erbij gesleept: 'Heilige Moeder van God, toen Gij onder het kruis stond en Jezus de leerling aan uw zijde zag, zei Hij tot U: Zie daar uw zoon (Joh 19,26). Zo vertrouwde Hij ieder van ons aan U toe.' Nooit geweten dat wij allemaal als Johannesen aangenomen zonen van Maria zijn. Ik dacht dat we als kinderen van god broertjes van Jezus waren.

Eindelijk komt het gebed ter zake: 'Het Oekraïense en Russische volk, dat U met grote liefde vereert, wendt zich tot U in het vertrouwen dat uw Hart liefdevol klopt voor hen en voor alle volkeren die lijden onder oorlog, honger, onrecht en armoede.' Met welk recht meent de paus hier namens die twee naties te spreken?

Op het einde wordt Maria nog aangesproken als Onze-Lieve-Vrouw van het Fiat, dat wil zeggen van het 'let it be', te weten laat ik maar door god worden bezwangerd. Wat heeft dit nu weer met de Poetinoorlog te maken?

Met verbijstering lees je al deze vrome onzin. De paus deed er beter aan gehoor te geven aan de oproep van Vitali Klitsjko, burgemeester van Kyiv, om spoorwegs naar zijn stad te komen en zo de Russen terug te houden van verdere afslachting onder de burgers.

[1] <https://www.rkker-k.nl/wp-content/uploads/2022/03/Toewijdingsgebed-NL.pdf>

het mogelijk dat een kerkvorst die voor een moderniseerder doorgaat, terugvalt op zo'n misplaatst ritueel? Aan het Onbevleete Hart van Maria hebben Russen en Oekraïeners, voor zover ze christenen zijn, geen boodschap. Zij hebben nooit de onfeilbare uitspraak van Paus Pius IX van 8 december 1854 aanvaard dat Maria bij haar verwekking niet de erfzonde van Adam en Eva kreeg, zodat ze die bij de geboorte van Jezus niet kon doorgeven.

kennen de bidders als 'wij' schuld, want ze zijn van het rechte pad afgeweken. 'Door onze zonden hebben wij het hart verwond van onze hemelse Vader, die verlangt dat we broeders en zusters zijn.' De gelovigen nemen dus de verantwoordelijkheid voor de Poetinoorlog op zich!

Wat doet Maria trouwens hier? Nou, zij heeft bij haar zoon een wilig oor zoals bewezen wordt door het wonder van Kana, waarbij Jezus

De ramadan verdient geen respect

door Maarten Gorter

Steeds vaker zie ik op sociale media als Twitter, Facebook en Instagram berichten van (voornamelijk autochtone) Nederlanders die hun "respect" uiten voor de ramadan. Dit gaat tegenwoordig zelfs zo ver dat bekende vloggers als Sem van Dijk (zoon van Wendy van Dijk) berichten plaatsen op hun sociale media dat zij geen foto's van eten en drinken zullen delen tijdens de ramadan uit "respect" voor de islamitische volgers.

Op televisie hoor je ook vaak dat mensen het zo knap en respectabel vinden dat moslims overdag niet eten en drinken tijdens de ramadan.

berd voetbalt, vergeten zijn fans maar al te graag. Pogba is niet de enige die minder presteert tijdens de ramadan; er zijn in Nederland duizenden politieagenten, beveiligers, militairen en ander personeel waarvoor fitheid cruciaal is, maar die tijdens deze maand niet in vorm zijn. De werkgevers (en dus ook vaak de overheid) moeten iedere maand hetzelfde salaris overmaken naar niet functionerend personeel terwijl dit niet door ziekte of ander leed komt maar puur door het belijden van een godsdienst, niets anders dan een cultureel en juridisch geaccepteerde hobby. Ik denk dat Manchester Uni-

Afvallen?

Als argument tegen mijn opvattingen zullen moslims hun gebruikelijke verhaal afsteken dat de ramadan gezond is en helpt met afvallen. Ik kan mij niet voorstellen dat de hele dag niet eten en drinken en pas na zonsondergang je volproppen gezond is. Ook zorgt het zich houden aan de ramadan (zeker bij pubers) voor een slecht slaapritme. Iedereen die wel eens met moslims in de klas heeft gezeten weet dat zij tijdens de ramadan niet hun ogen kunnen openhouden en constant zitten te boeren. Als wij ook naar de obesitascijfers van islamitische jeugd kijken, krijgen wij een negatief beeld, het idee dat de ramadan hen helpt met afvallen geeft hun valse hoop.

Ik wil zeker niet zeggen dat de hoge obesitascijfers louter aan hun islamitische geloof te wijten zijn. Er zullen verschillende oorzaken zijn, zoals armoede en het traditioneel hoge vetgehalte in hun voedsel. We kunnen alleen niet ontkennen dat de ramadan een bijkomende factor is waar het om obesitas gaat.

Om terug te komen op het respect, dat vastende moslims ten onrechte krijgen: een groep die daadwerkelijk respect verdient zijn de seculiere moslims en niet-religieuze mensen in islamitische landen die niet aan de ramadan meedoen. Zij kunnen vaak tijdens de ramadan niet zomaar overal eten en drinken door sociale druk of angst voor vervolging onder het sharierecht.

Zo wordt het in landen als Turkije en Marokko steeds lastiger om niet aan de ramadan mee te doen en wordt de horeca daar steeds harder aangepakt als zij consumpties aanbieden aan seculiere moslims. Ik geef daarom mijn respect aan de mensen in deze landen die op hun sociale media foto's plaatsen waarop zij eten en drinken, die zijn veel storderder dan mensen als Sem van Dijk die juist geen foto's plaatst van eten of drinken uit "respect" voor moslims.

Dat er nogal eens gesmokkeld wordt door moslims door het spoelen van de mond met water en het dan vervolgens uitspugen (terwijl er altijd water in de mond achterblijft en naar de keel stroomt) en dan menen dat het niet "drinken" is, wordt verzwegen.

Degene die het meest "respect" toebedeeld kreeg tijdens de afgelopen ramadans is de Franse voetballer van de Engelse topclub Manchester United, Paul Pogba. Iedere keer als Pogba op zijn sociale media zegt dat hij niet eet of drinkt voor een wedstrijd, zelfs nadat de club hem dringend verzoekt om dat wel te doen, dan krijgt hij tienduizenden complimenten. Dat Pogba 18 miljoen euro per jaar verdient en in de maand van de ramadan vaak belab-

ted een speler die om een seculiere reden niet eet of drinkt en daardoor dus niet presteert, meteen zou straffen met een boete. Het is dus de zoveelste keer dat religieuze mensen een belangrijkere status toebedeeld krijgen dan seculiere mensen. Mijn opvattingen over de ramadan zouden door veel moslims en hun sympathisanten waarschijnlijk discriminerend gevonden worden. Echter uit het door mij gegeven voorbeeld van hierboven blijkt juist dat niet-religieuze mensen gediscrimineerd worden. Voor schadelijk gedrag van een werknemer, namelijk; niet fit zijn door niet te eten of drinken, wordt alleen de seculiere vaster gestraft maar niet de religieuze.

Satan wijst een narcistische God op Zijn gebreken

door *Herman Reimes*

Na een slapeloze nacht van piekeren en woelen sprong Satan zijn vuurvaste bed uit en begaf zich spoorlags naar de omwolkte troon van de Schepper om Hem eens goed de waarheid te zeggen. “Zeg Heer der Heerscharen”, sprak hij spottend, “met die fruttest is duidelijk aangetoond dat die schepping van jou heel wat minder geslaagd is dan jij vanuit de hemel rondbazuint. Die twee schepseltjes moesten zo nodig naar jouw beeld en gelijkenis worden gevormd. Erger nog, je hebt ze van geslachtsdelen voorzien terwijl dat niet nodig was. Had het maar bij die ene man gelaten! Maar nee, er moest zo nodig ook nog een vrouw bij komen, terwijl die twee niet van elkaar af konden blijven. Dat kon je van te voren zien aankomen, of niet soms?”

Het is een rotstreek dat je mij daar nog altijd de schuld van geeft. Ik heb, als slang vermomd, in goed overleg met jou alleen even getest of dat stel nieuwkomers in het paradijs, aan jouw scheppingsnormen van goed fatsoen voldeden. Niet dus! Die twee zijn er mooi ingestonken met die appel. Jij hebt toen als een verwend, boos en verongelikt kind gereageerd en die twee wonderen van jouw schepping onmiddellijk uit het paradijs verdreven. Kijk, dat vind ik uitermate zwak, jij geeft hun de schuld van jouw broddelwerk. Ze waren nota bene de kroon op je scheppingswerk. Het is duidelijk dat

je destijds de consequenties van je scheppingsdrang niet goed hebt doordacht. Met die fruttest heb ik die twee in jouw taal aangesproken. Toen ze prompt daarop verliefd werden, heb je die twee stervelingen onmiddellijk uit het paradijs verdreven. Vervolgens liet je de zaak duizenden jaren op zijn beloop, dat vind ik pas echt laf.

Dat je met die zondvloed nog een uitzondering hebt gemaakt om die Noach met zijn groep voor de verdrinkingsdood te sparen was niet meer dan een doekje voor het bloeden. Na lang treuzelen en uitstellen heb je uiteindelijk de moed verzameld, om met dat vreemde heilsplan van je oneindige liefde te komen. Nou, dat lapwerk heeft je zoon Jezus veel bloed, zweet en tranen gekost. Hoe is het toch te rijmen met het redelijk denken, dat je een onschuldige (nota bene je eigen zoon) laat boeten voor de zonden van ‘de schuldigen’, die slechts naar hun aard hebben gehandeld? Goed beschouwd leg je de schuld van jezelf bij de slachtoffers. Ik moet er toch niet aan denken dat je zoon het daar op Golgotha niet had volbracht, omdat Judas het niet aandurfde om hem te verraden. Of dat Pilatus hem op het laatste moment toch nog in bescherming had genomen. Maar vergeet ook de andere slachtoffers niet. Het Joodse volk wordt na die kruisdood nog steeds bloed aan hun handen verweten. Aan je liefdevolle reddingsplan hangt een verschrikkelijke prijskaart.

Je ziet het resultaat, kijk toch eens om je heen! Het merendeel van al je geploeter gaat alsnog in rook op. Zeg nou zelf, miljoenen mensen kennen je niet of dienen an-

De Passie, Hans Memling, 1470. Alle kruiswegstaties in één schilderij.

dere goden. Met die Bijbel van je is de verwarring pas goed op gang gekomen, het is een totaal ongeschikte handleiding om je heilsplan wereldkundig te maken. Het merendeel van de slachtoffers van die mislukte schepping blijft totaal onbereikbaar voor jouw zogenaamde heilsplan. Die club atheïstische mislukkelingen wil je niet eens kennen en blijft altijd weer roepen dat er geen enkel bewijs voor jouw bestaan mogelijk is. Die lui komen er nog wel achter, jij krijgt ze vast nog wel! De slachtoffers van jouw narcistische beleid staat nog een eeuwigdurend hellevuur te wachten. Die afschuwelijke bangmakerij laat je overal van de daken schreeuwen, de angst zit er goed in, dat wel!

Alles wat je in die zes dagen in elkaar hebt geflanst, leeft nu ten koste van elkaar. Wat zou je zeggen van al die voedselkringlopen, de een vreet de ander op! Zonder seks en voortplanting is al het meercellige leven ten dode opgeschreven. Die hergroepering in de ark van Noach heeft daar niets aan veranderd. Toen je de hele boel buiten die ark liet verzuipen was dat al een duidelijk

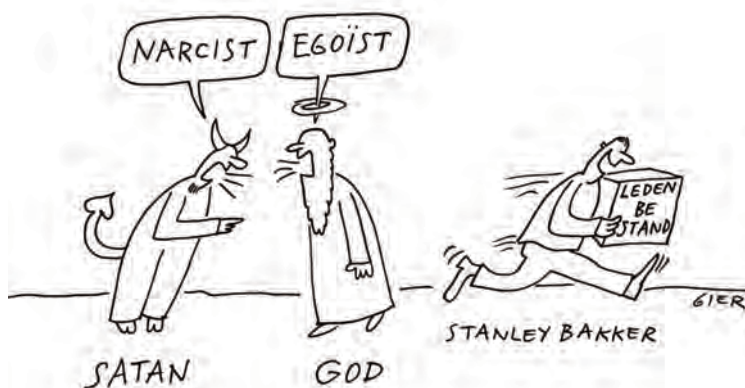
als alwetende god had je geen enkele miskleun gemaakt! Dan had je die schepselen van jouw liefde uitsluitend op het liefhebben van de schepping gericht en niet op het vereren van jou als hun Schepper.

Wat een verschrikkelijk gedoe met die rot hel van je, met eeuwig vuur en tandengeknars van miljarden ongelovige dwarsliggers. Je beweert zo stellig dat ik als Satan het kwaad vertegenwoordig, maar als er één niet kan vergeven ben jij het wel! Ach, dat die Bijbel een miskleun was dat wist ik wel, maar dat je nog meer roet in het eten gooit met die Koran van je is echt godgeklaagd! Het zou je sieren als je een toontje lager zou zingen met die almacht van je. Liefde heeft vele gezichten, maar jouw liefde vertoont alle kenmerken van narcistische eigenliefde! Stop met desinformatie en gemanipuleer, ga bij een echte schepper in de leer en laat die aarde verder met rust.

Tot slot, er zijn daar op de aarde nu al meer dan 4200 Goden en Godinnen, die net als jij het mensdom met heil en verdoemenis bestoken. Die concurrenten van jou menen óók dat zij het bij het rechte eind hebben. Ook hún volgelingen vechten elkaar de tent uit en bijna niemand van hen geeft er zonder kleerscheuren de brui aan. Dat kleine groepje atheïsten zijn 'als roepende in de woestijn' en hun wervende boodschap vindt in deze chaos nauwelijks gehoor. Gelukkig heb ik nog 'een blijde boodschap' voor het hele mensdom. Alle goden pretenderen een eeuwig leven, maar geen mens die na het overlijden nog een mond open doet. Mijn boodschap is simpel, ik citeer de jouwe "stof zijt gij en tot stof zult gij wederkeren."

Nawoord van uw verslaggever

Vraag mij niet hoe ik erachter ben gekomen wat Satan die ochtend tegen God zei. Ik mag mijn bron niet onthullen. Helaas heb ik niet doorgekregen hoe de Hemelse Vader hierop heeft gereageerd. Maar met de woorden van de boze Satan kan ik het misplaatste beeld van de liefdevolle God in een redelijke context plaatsen.

signaal dat je hoogmoedig over lijken gaat. In die Bijbel van je blaas je ook al zo hoog van de toren, daar beweer je dat waar twee of meer in jouw naam samenkomen jij in hun midden bent. Nu woedt er wereldwijd het coronavirus (een pandemie). Een belangrijke bron van verspreiding doet zich voor in de kerken waar jij in hun midden bent. Mooie woorden, maar geen daden, of ben je toch in stilte weer boos bezig met vergelding en sociale isolatie? Al die godsdienstwisten en oorlogen om jouw positie veilig te stellen, verdienen bepaald geen schoonheidsprijs! Uiteindelijk zal het er toch nog van komen, want dit 'doodgeboren kindje' gaat op de geologische tijdschaal als soort van de aardbodem verdwijnen. Gelukkig maar, want het was toch ploeteren gebleven. Dat krijg je ervan als je met halve maatregelen je gezicht wilt redden. Een echte Schepper zou onmiddellijk opnieuw zijn begonnen om alsnog goed werk af te leveren, trouwens

Pierre Teilhard de Chardin, een mystieke zielzoeker door Anton van Hooff

Net als Harry Ansems in De Vrijdenker 2022-03 las ik *Het verschijnsel mens* als gymnasiast. Anders dan zijn godsdienstleraar waren mijn docenten – op een katholiek lyceum door leken geleid – zeer enthousiast over het boek. Daarom kocht ik dan ook de Aulapocket, wat een flinke aanslag op mijn zakgeld betekende. Ik vermoed nu dat die leraren in de jezuïet-paleontoloog de roomse geleerde zagen die een brug bouwde tussen geloof en wetenschap. Daar aan hadden zij in de moderne wereld dringend behoefte. Verzet tegen de evolutietheorie was immers uitzichtloos, maar het kon toch niet zo zijn dat er geen doel in de natuur zat?

Teilhard (1881-1955) beschrijft het evolutieproces heel correct. Hij legt bijvoorbeeld uit waarom ‘missing links’ nooit worden gevonden. Zij zijn namelijk met weinig experimentele exemplaren de ‘dunne steeltjes’ naar een hogere levensvorm aan de boom van de evolutie. Ja, de natuur zoekt de nissen waarin nieuw leven zijn plaats vindt, maar ik denk niet dat Dawkins zich kan vinden in de beschrijving dat het om ‘gerichte toevoeging’ gaat. Teilhard wil namelijk uitkomen bij de mens als het finale fenomeen, begiftigd als hij is met het hoogste bewustzijn. Dit bewustzijn of innerlijk,

vaak *psyche* genoemd, was ook geëvolueerd. Het was al rudimentair aanwezig in de zogenaamd dode materie. In de loop van de evolutie, die van Teilhard als een vaststaand feit moet worden erkend, nam dat innerlijk steeds meer toe en bereikte dat het eindpunt bij de mens. Deze overstijgt de biosfeer en bereikt zelfs de noösfere, het niveau van de geest, in het Grieks *nous* (uit te spreken als ‘noes’). Dan zijn we aardig op weg naar de voleinding der tijden, door Teilhard met de laatste letter van het Griekse alfabet Omega genoemd – het begin was Alpha.

Alleen al door deze bewoording komt de christelijke aap uit de jezuïetenmouw: Jezus, zoon van god en het Woord (*Logos*) was immers al in de christelijke oudheid de Alpha en Omega, het begin en einde van het geloof. Als ik Teilhard goed begrijp, wordt de mensheid uiteindelijk opgenomen in een ‘Christosfeer’.

Het kost veel ruimte om Teilhards bloemrijke tekst, die doorspekt is met eigenzinnige terminologie van eigen maaksel, kort weer te geven. Het Wikipedia-artikel over de man slaagt daar aardig in. Misschien is ook het bijgevoegde schema verhelderend – en ontmaskerend.

Na niet minder dan 60 jaar herlees ik *Het verschijnsel mens*. Inder tijd moet ik het als een openbaring hebben ervaren, die kennelijk nog steeds voor Ansems werkt en ook voor Gabriël van den Brink. Deze verklaart in het tijdschrift *de Bezieling, hedendaags leven ontmoet christelijke spiritualiteit* over de boeken van Teilhard ‘Als we op zondag naar de kerk moesten, zat ik daar onder de – saaie – preek in te lezen. Hij was de eerste auteur die mij de ogen opende voor een groots visie op het menselijk bestaan, waarbij geloof, evolutie en wetenschap met elkaar verband hielden. Die visie heeft me geestelijk en intellectueel gevormd.’ Het artikel van 12 april 2017 heeft dan ook de titel ‘Teilhard heeft mij geestelijk gevormd.’ Let op dat ‘intellectueel’ niet in de kop is opgenomen.

Hij, Ansems en ik hebben inder tijd een vergelijkbare sensatie gehad. De eerste twee zijn daarvan niet losgekomen, maar ik schud nu meewarig het hoofd over mijn opwinding van eertijds, die zich uitte in driftig onderstreepte passages. Nu is mij duidelijk dat het ging om een merkwaardige poging om religie en wetenschap met elkaar te verzoenen, in een intellectueel jargon dat velen begoochelde.

Glas-in-lood, Sint-Annakerk, Heerlen. Van links boven naar rechts beneden: Teilhard de Chardin, Anne Frank, Martin Luther King, Abbé Pierre, Paus Johannes XXIII, Moeder Teresa, Dom Helder Camara, Steve Biko, bisschop Bekkers, Julius Nyerere, Dietrich Bonhoeffer en Dag Hammarskjöld

door Anton van Hooff

‘*Christos anesti* (Christus is opgestaan),’ roepen Grieks-orthodoxe christen elkaar met Pasen toe. De ander dient dan te reageren met ‘*alithôs* (waarachtig)’. Zo wordt iedere twijfel gesmoord, want iedereen beseft eigenlijk dat het gaat om het hoogtepunt van absurditeit in een toch al groteske geloofsleer, met een Moedermaagd en zo. ‘Maar ik geloof dat nu eenmaal,’ is de dooddoener van rechtzinnigen, ‘de vier evangelies zijn er duidelijk genoeg over.’

Zou een rechter?

‘Zijn ze dat?’ vroeg ik aan de eindexaminandi op het Zwolse Greijdanus College, een middelbare school vernoemd naar Saekle Greijdanus (1871-1948), die in 1944 – midden in de bezetting! – meeding met Klaas Schilder in de scheuring die leidde tot de vorming van de Vrijgemaakte Gereformeerde Kerken. Ik was op die school in 2014 en 2015 uitgenodigd om als atheïstische satan te fungeren in een debat met de diepgelovige leraren. Die wilden de leerlingen vóór ze het volle leven vol verleidingen ingingen nog een laatste christelijke vaccinatie geven.

‘Zou,’ zo spitste ik mijn vraag toe, ‘de rechter de getuigenissen van de evangelies als bewijs accepteren?’ Ze

zijn immers allesbehalve eensluidend. In de waarschijnlijke volgorde van optekening luiden ze namelijk:

1. Volgens Marcus 16 gaan Maria Magdalena, Maria (moeder van Jacobus) en Salome met balsemolie naar het graf, terwijl ze zich afvragen wie de grote afsluitende steen zou weggrollen. Verbaasd stellen ze vast dat de grote steen al opzijgeschoven is. In het lege graf treffen ze een in het wit geklede jongeman aan die hun vertelt dat de Jezus van Nazareth die ze zochten, was opgestaan. Ze

moesten het bericht doorgeven en zijn discipelen en Petrus zeggen dat ze naar Galilea moesten gaan. Daar zou Hij verschijnen.

2. Volgens Matteüs 28 waren het echter slechts twee vrouwen: Maria Magdalena en ‘de andere’ Maria. Plotseling begon de aarde te beven; een engel rolde de steen weg en ging erop zitten. Hij lichtte als de bliksem en zijn kleding was sneeuwwit. De bewakers, die de Joodse autoriteiten hadden laten aanrukken, beefden van angst en vielen voor dood neer. De engel verklaarde dat Jezus was opgestaan en wees op de lege plaats waar Hij gelegen had. Toen de vrouwen opgetogen op weg gingen om de discipelen op de hoogte te brengen, verscheen Jezus, die hun de instructie gaf naar Galilea te gaan. De bewakers, van wie alleen in dit evangelie sprake is, berichtten de hogepriesters wat er gebeurd was. Ze moesten maar rondvertellen dat Jezus’ leerlingen Zijn lijk hadden weggehaald.

3. Bij Lucas 23/24 zijn het Maria Magdalena, Johanna, Maria (moeder van Jacobus) en nog ‘enkele andere vrouwen uit Galilea’ die getuigen zijn van Jezus’ graflegging. Na de sabbat gaan ze met olie naar het graf en zien dat de steen voor het graf is weggerold. Binnen treffen ze tot hun ontzetting Jezus’ lichaam niet aan. Plotseling staan er twee mannen in stralende gewaden. Die vertellen dat Hij was opgestaan. Herinnerden ze zich niet dat Hij gezegd had aan zondaars te worden overgeleverd en gekruisigd? Op de derde dag zou Hij opstaan. De apostelen vonden het bericht van de vrouwen maar kletspraat, maar Petrus rende naar het graf en zag daar tot zijn verwondering alleen de linnen doeken liggen.

4. In Johannes 20 staat dat de eerste vrouw bij het graf Maria Magdalena was. Later kwamen Petrus en ‘de andere leerling van wie Jezus veel hield’^[1] ernaartoe. Ze stelden vast dat in het graf alleen doeken lagen en gingen terug. Alleen Maria Magdalena bleef huilend achter. Opeens zag ze in het graf twee engelen in witte kleren zitten, een aan het hoofd-, de ander aan het voeteneinde. Maria verklaarde haar verdriet met: ‘Ze hebben mijn Heer weggehaald en ik weet niet waar ze Hem naartoe hebben gebracht.’ Toen draaide ze zich om en zag iemand staan die ze voor de tuinman hield. Toen deze ‘Maria’ tegen haar zei, herkende ze Jezus. Hij verbood haar Hem aan te raken, want hij was nog niet opgestegen naar de Vader.^[2] Dat zou Hij nog doen.

Knevel en Kuitert

Andries Knevel, het EO-icoon, riep in zijn afscheidsinterview met NRC uit: 'Het aantal nieuwtestamentici dat wereldwijd juist die opstanding theologisch doordacht heeft, en aanvaardt, wordt alleen maar groter. Hoe dieper je de Evangelieën bestudeert, hoe meer je tot de overtuiging komt dat wat er geschreven is wáár is. Er zijn zoveel goeie papieren voor, gewoon wetenschappelijk. Toets het. Tóets het. ...Deze God heeft zich geopenbaard. Hij is.'^[3]

Anders dan Knevel vind ik bij theologen een groeiende twijfel en pogingen om van de letterlijke interpretatie af te komen door allegorische verklaringen. Harry Kuitert (1924-2017), emeritus hoogleraar ethiek aan de VU (1967-1989) wekte de woede van rechtgelovigen op door te schrijven: 'De Opstanding is niet het weer levend worden van een lijk.'^[4] Hem heb ik ooit in gedachte gehad als kandidaat Vrijdenker van het Jaar. Hij was namelijk het toonbeeld van iemand die durfde door te denken. In de jaren negentig heb ik met hem gecorrespondeerd over zijn ook al omstreden opvatting over eigendoding. Hij schreef me dat hij na het gymnasium had getwijfeld tussen de studie theologie en klassieken...

Zeker, want onmogelijk

Juist als classicus ben ik me er al vroeg van bewust geworden dat het heel Jezusverhaal een mythe is. Er zal wel een goeroe J. van N. hebben bestaan, want de geïnformeerde heidense critici trekken zijn bestaan niet in twijfel. Hij zou wel wat wondergenezingen hebben verricht, zoals zoveel 'heilige mannen', maar dat Hij over het water wandelde en brood vermenigvuldigde, was natuurlijk aperte onzin, om maar te zwijgen over Zijn maagdelijke geboorte en de opstanding.

Kelsos (Latijn: Celsus), die omstreeks 180 het christendom frontaal aanviel in zijn *Ware rede* (*Alêthes logos*) dreef de spot met de gammele overlevering. Hoe betrouwbaar was het bericht van een Maria Magdalena, een 'razende vrouw, zoals jullie toegeven'? Als Jezus werkelijk goddelijke macht had willen tonen, had hij juist gezien moeten worden door hen die Hem mishandeld en veroordeeld hadden, en eigenlijk door alle mensen, als hij tenminste god was. En als we de evangelieverhalen moesten geloven, was de zoon van God niet eens in staat zijn eigen graf te openen! We kennen Kelsos' kritiek uit de massieve poging tot weerlegging door Origenes (ca. 185 - 253/254) in *Tegen Kelsos*. Daarin citeert die eerst de onzinnige opvatting van de heidense auteur, zodat de *Ware rede* voor wel 70% te reconstrueren is. Het origineel is 'natuurlijk' onder de christelijke keizers verbrand.

Hoe weerlegt de Alexandrijnse theoloog Kelsos' schamperen over Jezus' onvermogen om de steen van zijn tombe zelf te openen? Kelsos maakte zich volgens Origenes schuldig aan 'schooljongensgedrag'. Het is toch veel eerbiedwaardiger dat een ondergeschikte die naar zulk nederig werk verricht, niet?

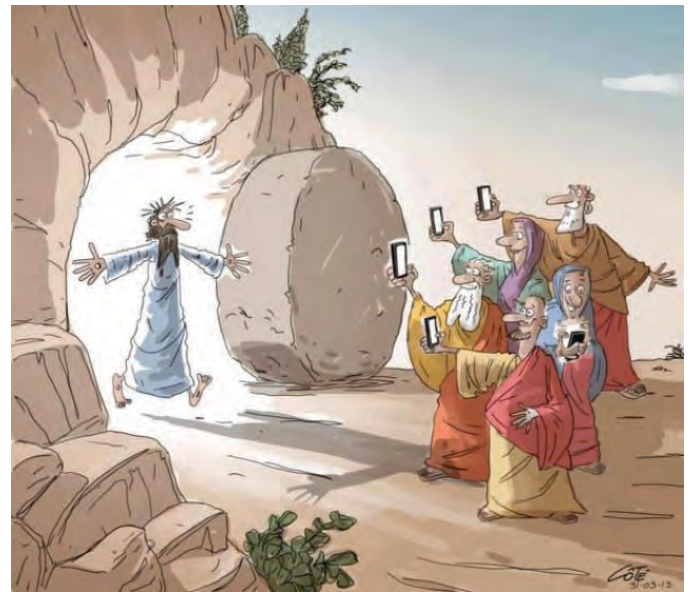
Volgens Kelsos was Jezus' opstanding niet meer dan een fabel, die deed denken aan wat bijvoorbeeld over de zielsverhuizingen van Pythagoras werd beweerd. Ook voor Julianus de Afvallige was het christelijke hiernaamsgeloof een aflegger van de leer van zielsverhuizing, zoals die naast Pythagoras ook door Plato was verkondigd. Naar deze Plato verwijst Origenes nota bene. Die filosoof laat in zijn *Staat* Sokrates vertellen dat een

soldaat die Er heette, 'na twaalf dagen van zijn brandstapel ontwaakt was en bericht had van de omstandigheden in de Hades.' Origenes veralgemeent: 'Van velen wordt verteld dat ze van hun graven zijn opgestaan, niet alleen op de dag zelf, maar ook nog op de volgende.' Zo'n opstanding als die van Jezus was dus niets bijzonders. Origenes beseft niet dat hij het essentiële geloofsgeheim eigenlijk bagatelliseert.

Voor Tertullianus, de man van 'ik geloof omdat het absurd is', is Jezus' opstanding 'gewoon' een van de paradoxen van het geloof: 'En begraven verrees Hij; zeker is het, want onmogelijk.'

Dood, waar is je steek?

De vier evangelies staan in uitgaven van het Nieuwe Testament vooraan, maar chronologisch is Paulus de eerste die van Jezus' verrijzenis getuigt. Hij doet dat in de *Eerste brief aan de Korinthiërs* uit 55 – de evangelies zijn zeker van na 70. Ongeloof in de jonge gemeente bezweert Paulus met de verklaring dat Hij verschenen was aan Petrus, de twaalf apostelen, Jacobus, en tegelijk aan meer dan 500 broeders en zusters, van wie de meesten nog leefden, en tenslotte aan Paulus zelf. Allemaal gelovigen dus.

Dat zou pas een bewijs zijn

Tussen Kelsos' *Ware rede* en Julianus *Tegen de Galileërs* (zijn spottende betiteling van christenen) van 362/3 heeft de filosoof Porphyrios (ca. 234 – 305) een *Tegen de christenen* geschreven. Ook dit geschrift is alleen bekend uit de *Weerlegging* (*Apokritikos*) door ene Makarios van rond 400.

Porphyrios treedt in *Apokritikos* op als de Filosoof die door de Christen van antwoord wordt gediend. De Wijsgeer spitst Kelsos' verwijt dat de Opgestane alleen aan gelovigen verscheen toe. Waarom was Hij niet verschenen aan Pilatus, die toch vond dat hij de doodstraf niet verdiende, of aan Herodes of de Joodse hogepriester of aan talrijke geloofwaardige autoriteiten, in het bijzonder aan de Romeinse senaat en volk?

Hij verscheen echter wel aan Maria Magdalena, een vrouw van niets, die uit een onbenullig dorpje kwam en ooit bezeten was geweest van zeven demonen. Hij toonde zich ook aan een andere obscure Maria, een platte-

Opstanding op het einde der tijden, evangelium Vysehrad ca.1083

landsvrouw, en aan een paar andere onbetekenende lieden. En Jezus had nog wel een grootse verschijning aangekondigd: 'Voortaan zult u de Mensenzoon zien gezeten aan de rechterhand van de macht en komend met de wolken.'

Makarios' Christen komt met een wel heel gezochte verklaring. Als Hij zich aan Pilatus had vertoond, zou het gerucht zijn ontstaan, dat de Romeinse gouverneur een ander aan het kruis had laten nagelen. Dan was de nog levende Jezus als opgestaan opgedoken, een bedrog dat dan door het Romeinse gezag was gedekt. Wat zouden de Romeinen plezier hebben gehad om zo de Joden om de tuin te leiden. Om de Romeinen dat genoeg niet te gunnen was Jezus juist niet aan Pilatus verschenen of andere personen van gezag, maar aan eenvoudige vrouwen en discipelen.

Dat Jezus waarlijk is opgestaan, werd het cruciale geloofspunt van het christendom, want daardoor heeft Hij allen van de eeuwige dood verlost. Dezer dagen hoorde ik nog op de GrootNieuwsRadio zingen 'de dood is dood'. Paulus zei het in de brief aan de Korintheïers zo: 'Dood, waar is je steek?'^[5] Hel, waar is je zege?' Deze tekst heeft Brahms in *Ein Deutsches Requiem* muzikaal aangrijpend verwerkt tot de triomfantelijke koorzang: 'Tod, wo ist dein Stachel, Hölle, wo ist dein Sieg?' Hoe kwamen sommige leden van die roerige gemeente erbij dat de doden niet zouden opstaan? Christus was als eerste mens uit de dood verrezen en had daardoor 'hen die Hem toebehoren' tot leven gewekt. Die verrijzenis zou plaatsvinden 'in een ondeelbaar moment, in een oogops-

lag, bij de laatste trompet. Want het zal trompetteren, en de doden zullen worden gewekt, onbedorven, en wij zullen veranderd worden.'

Wat de verandering inhield, blijft in het vage: kreeg de ziel een veranderd, een geestelijk lichaam, of vond een volledig herstel van het lichaam plaats, zoals rechtzinnige gelovigen meer en meer aannamen en in de talrijke uitbeeldingen van de algemene opstanding vastlegden?

Aanvankelijk ging het alleen om het geloof in de herrijzenis van Jezus. Daarvan getuigden Zijn discipelen met grote vurigheid, vertellen de *Handelingen van de apostelen*. Bij hun gehoor ontstond zelfs de indruk dat zij een godin Opstanding predikten.

De christelijke orthodoxie heeft altijd vastgehouden aan het geloof in de opstanding, terwijl modernistische vrijzinnigheid haar als een allegorie beschouwt: de mens moet geestelijk opstaan! Zo schrijft Alleke Wieringa op de webstek *Remonstranten* (19 april 2019) onder de titel 'Opstanding: blijven hopen': 'Jezus achterna gaan wil zeggen dat de wereld je niet onverschillig laat. Dat je het je aantrekt als zij kapot gaat, als er mensen in de verdrukking komen. En daar iets voor doen. Of iets tegen doen. In opstand komen bijvoorbeeld. Of je dat nu demonstrerend of middels een brief aan bevoegde instantie doet, of dat je een paar 'onschuldige' vragen stelt. Die geest die in jou voortleeft zou je kunnen doen besluiten om zelf op te staan (mijn cursivering).' Dan ben ook ik waarlijk opgestaan.

Fenix, afbeelding van Friedrich Justin Bertuch, 1806, Wikipedia

Opstaan als de vogel Fenix

Clemens, 92 – 101 bisschop van Rome, had eerder in zijn *Brief aan de Korintheïers* de opstanding vergeleken met het vermogen tot herleving dat aan de vogel Fenix werd toegeschreven. Na een leven van vijfhonderd jaar, spreidt het dier zijn eigen doodsbed, welriekend gemaakt met wierook, mirre en andere geurige specerijen. Clemens meldt niet dat volgens de traditie de vogel zichzelf verbrandt, een vaak afgebeelde bijzonderheid. Uit zijn ontbonden vlees ontstaat een worm, die zich voedt met het vocht van het gestorven dier. Dan krijgt hij vleugels

en vliegt met de botten van Arabië naar het Egyptische Heliopolis en legt ze daar op het altaar van de Zonnegod neer. Daarna keert de herboren Fenix terug. Zo had de Schepper de grootheid van Zijn belofte voorvertoond.

Omdat de ziel met het lichaam verenigd zou worden, moest het wel bewaard blijven. Daarom zagen de christenen, net als de Joden, af van de gangbare crematiepraktijk. Rond de metropolen konden de lijken alleen in galerijen een plaats krijgen. De grafteksten spreken van de dood als een slaap. Het 'Moge hij/zij rusten in vrede' is een fossiele formule, waarvan de christelijk connotatie in vergetelheid is geraakt.

De derde van de abrahamitische godsdiensten, de islam, heeft een zeer stellige opstandingsleer, ongetwijfeld ontleend aan joden- en christendom. Zelfs de finale bazuinstoot komt in de Koran voor.

Wat doet God hiermee?

'We stellen dat voor God niets onmogelijk is,' zei Justinus, geloofsverdediger uit de tweede eeuw, maar Porphyrios spreekt dat ten stelligste tegen. God kan eenvoudigweg niet maken dat Homeros geen dichter werd of dat Troje niet werd ingenomen. Ook kan Hij niet van 'tweemaal twee is vier' honderd maken. Die opstanding is gewoon een absurde zaak.

Neem het volgende geval: een man leed schipbreuk en ponen vraten zijn lichaam op. Deze zeedieren werden door vissers gevangen en verorberd. Nu werden deze gedood en door honden verslonden. Na hun dood deden raven en roofvogels zich aan de honden te goed en verteerden ze helemaal. Hoe kan het lichaam van de schipbreukeling bijeengebracht worden, nadat het door zoveel wezens was geabsorbeerd? Of wat als een lichaam door

Opstanding op het einde der tijden, detail fresco Giotto.

vuur is verteerd of door wormen? Hoe kan dat terugkeren tot zijn beginvorm?

Wat kon Makarios hiertegen aanvoeren? Hij had erg veel woorden voor nodig voor de weerlegging. Zij moest overtuigend zijn en geloofwaardig en uiterst heldere beelden behelzen. Of alles nu uit het zijnde of uit het niet-zijnde is geworden, er moet een schepper zijn die het een bestaan heeft verleend. Degene die uit het niet-zijnde het zijnde maakte, bezit natuurlijk het vermogen Zijn schepping te verbeteren. Terwijl God in Zijn eeuwigheid onveranderd blijft, is de schepping aan verandering onderhevig. 'Daarom moet je zo'n opvatting, pover en gebrekkig als zij is, verwerpen en niet denken dat hun die lang geleden zijn gestorven en die later herrijzen, onrecht wordt gedaan en niet dat kinderliedje aanheffen door te zeggen: 'Hoe is het mogelijk dat een drenkeling die door vissen werd opgevreten, waarop de vissen door mensen werden

CRESCENTIA INNOCE(n)S IN PACE: Crescentia de schuldloze, in vrede; Tunis Museum Bardo, eigen opname.

Wraakdag van Verdi

Dan zullen de bazuinen schallen
aan alle hoeken van de horizon,
breekt het zegel en barst
de zerk opeens gedwee.

Daar zijn ze, stram nog,
net in het nieuwe vlees gestoken,
en – met eerst ijle stem –
zingen ze de glorie van hun Heer.

Ik wil niet bij dat koor en voor
de hel voel ik mij ook te goed.
Laat mij *illa die* mijn eindeloze rust,
maar geef mij nu en hier
de drift en bovenal
de wijsheid van het dier.

RESURREXIT: Hij is opgestaan, grafsteen kerkhof Daalseweg Nijmegen, eigen opname.

klaargemaakt en gegeten, waarop de mensen door honden werden gedood en opgevreten en de honden ten slotte door gieren werden verteerd, dat zo iemand herleeft en de opstanding verkrijgt, nadat hij door zoveel dieren verteerd is?" Dit zijn immers niet de woorden van nuchtere, wakkere lieden, maar van hen die in een dronkenschap droomvoorstellingen hebben.'

In de jaren negentig correspondeerde ik met een hoogbejaarde collega en humaniste. Ze schreef me dat ze zich toch wel belazerd zou voelen als er na de dood toch iets bleek te zijn. Ik troostte haar met: 'Als er inderdaad een almachtige god bestaat, meid, zal hij ieder na de dood geven wat men wenste, voor ons dus het absolute niets.' Christelijke opvattingen zijn namelijk allesbehalve eensluidend over wat er met ongelovigen gebeurt: komen ze in de hel of blijven ze voor altijd dood? Aan de laatste opvatting kan de atheïst hoop op een niet opstaan ontleenen. Die hoop heb ik uitgedrukt in een gedicht (zie p. 30), dat mijn eerste publicatie in *De Vrijdenker* was. Het is een protest tegen de voorstelling van de laatste, de *Dies Irae*, zoals verklankt in Verdi's *Requiem*.

[1] Er wordt gedacht dat de apostel Johannes hier uit bescheidenheid zijn naam niet noemt. Of vestigde hij zo juist de aandacht op zijn identiteit? Het auteurschap van de apostel Johannes van 'zijn' evangelie is overigens zeer omstreden.

[2] In het Latijn luidt Jezus' bevel 'noli me tangere'. Het is de naam geworden van 'kruidje-roer-me niet', een gewas dat de bladeren bij aanraking dichtvouwt. Overigens worden Jezus' woorden ook wel opgevat als: 'Hecht je niet aan mij'.

[3] Zie 'Knevel blijft geloven', *De Vrijdenker* 53.1 (februari 2022) 40.

[4] Het algemeen betwijfeld christelijk geloof - een herziening", Ten Have, Baarn, 1992.

[5] Het Griekse woord kentron duidt de haak aan waarmee dieren werden aangedreven; 'prikkel' was een correcte vertaling totdat het niet meer letterlijk werd verstaan. De NBV maakt er 'angel' van, wat een onterechte verbinding met een insect legt.

Afscheidscollege Prof. Dr. Paul Cliteur

De Leidse Studievereniging "Justus Lipsius" en Paul Cliteur organiseerden op 22 april jl. in het Kamerlingh Onnes Gebouw een afscheidscollege over Het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) over religie, afval van religie en de vrijheid van gedachte. Gastsprekers waren Mr. Erik Wouters en Mienke de Wilde.

Paul Cliteur, bekend als vrijdenker en humanist, heeft vele malen in ons blad geschreven (laatstelijk in 2015) en hield in 2008 de Anton Constandse lezing. Hij gaat met pensioen en wordt opgevolgd door Bastiaan Rijpkema.

Op mijn foto links Floris van den Berg, die bij Cliteur gepromoveerd is, en rechts Paul Cliteur zelf.

René van Elst

DE AUTEURS EN VERTALERS VAN DIT NUMMER

Bart Collard (1988) heeft een master Opsporingscriminologie (NL) en een master Contraterrorisme (Israël) afgerond. Hij schrijft over ecohumanistische onderwerpen. Werkt aan de Universiteit Leiden aan een proefschrift over terrorisme en religie.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, studeerde sociologie en (deels) rechten, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur, hoofdredacteur a.i. en opmaker a.i.; donateur van Skepsis.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is redacteur van de Vrijdenker, studeert Staatsrecht en is autodidactisch student op het gebied van geschiedenis en politiek, is actief in de Vereniging Historisch Amstelveen en ondersteunt activiteiten voor ouderen met dementie.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte. Zijn nieuwste boek heet *Tirannenmoord, Van Caesar tot Hitler*.

Tomasz Radecki [gegevens niet tijdig ontvangen]

Herman Reimes was als jongere een overtuigd christen fundamentalist. Ontkeerd tijdens zijn tewerkstelling in een psychiatrische inrichting (als gewetensbezwaarde dienstweigeraar). Werkzaam geweest als werktuigbouwkundig constructeur. Gaf na zijn veertigste regelmatig liederenrecitals als bariton. Als gepensioneerde ging hij schrijven over milieubehoud en religie en liet hij een vijftal boeken het licht zien, met als recentste *Realistisch omgaan met religie*.

De kartoens zijn van de Turnhoutse cartoonist **Gie Campo** ("Gier").

Allen hartelijk dank voor hun bijdrage(n)!

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm hetzij op de website of Facebookpagina.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur

bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen. Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijgedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudowetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden